

Διάλογος τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν
κοινοτήτων μὲ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσι
στὸ πλαίσιο τῆς νέας Συνθήκης τῆς Λισσαβόνας^α.
Μιὰ πρώτη κοινωνιολογικὴ καὶ θεολογικὴ προσέγγιση.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Β. ΖΟΡΜΠΑ*

Ἡ Θρησκεία στὸ νέο εὐρωπαϊκὸ γίγνεσθαι. Ἐπιστροφή ἢ ἀπομάκρυνση;

Ἡ ἀνάλυση τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου στὴ δημόσια ἢ τὴν ιδιωτικὴ σφαῖρα παρουσιάζει σήμερα μεγάλο ἐνδιαφέρον, τόσο ἐπειδὴ ὁδηγεῖ σὲ ἐπιανεξέταση τὰ κυρίαρχα παραδείγματα γιὰ τὴν ἐκκοσμίκευση καὶ τὴ νεωτερικότητα, ὅσο καὶ ἐπειδὴ ἀποτελεῖ μιὰ ὄψη τῆς μεταβαλλόμενης εὐρωπαϊκῆς ταυτότητας¹. Οἱ ἐξελίξεις στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο μετὰ τὴν πτώση τοῦ τείχους, ἡ αὔξη-

---

* Ὁ Κωνσταντῖνος Ζορμπᾶς εἶναι Δρ. Θεολογίας καὶ Κοινωνιολόγος, Συνεργάτης τοῦ Γραφείου τῆς Ἀντιπροσωπείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσι, στὴν Unesco καὶ στὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης.

α. Μὲ τὴ νέα Συνθήκη τῆς Λισσαβόνας δημιουργεῖται μιὰ νέα νομικὴ προσωπικότητα (τὴν θέση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας ἔλαβε πλέον ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσι), ἕνας νέος Πρόεδρος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Συμβουλίου (πρῶτος Πρόεδρος ὁ Herman Van Rompuy, πρῶην Πρωθυπουργὸς τοῦ Βελγίου), ἕνας Ὑπατος ἐκπρόσωπος τῆς Ἑνωσις γιὰ τὶς ἐξωτερικὲς ὑποθέσεις καὶ τὴν πολιτικὴ ἀσφάλεια (πρῶτη ἐκπρόσωπος ἡ Βαρόνη Catherine Ashton ἀπὸ τὴ Βρετανία), ἡ θέσπιση μιᾶς εὐρωπαϊκῆς ὑπηρεσίας γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ δράση (EYED), ἡ διπλὴ πλειοψηφία στὸ Συμβούλιο (μετὰ τὸ 2014), ἡ διευρυνμένη διαδικασία συναπόφασης (μεταξὺ τοῦ Συμβουλίου καὶ τοῦ Κοινοβουλίου), νέος ἀριθμὸς εὐρωβουλευτῶν γιὰ τὰ Κράτη-μέλη (ὄχι παραπάνω ἀπὸ 751 εὐρωβουλευτές), νέος ρόλος γιὰ τὰ ἐθνικὰ κοινοβούλια, ἐνίσχυση τοῦ ρόλου τῶν πολιτῶν στὴν Εὐρώπη (ἕνα ἑκατομμύριο πολίτες μποροῦν νὰ καλέσουν τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ νὰ ὑποβάλει πρόταση σὲ ὅποιονδήποτε τομέα ἀρμοδιότητος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνωσις) καὶ τέλος ὁ Χάρτης Θεμελιωδῶν Δικαιωμάτων ἔχει πλέον τὴν ἴδια νομικὴ ἀξία μὲ τὶς ὑπόλοιπες Συνθήκες.

1. НОРКО ТН., Orthodoxy in Post-Modern Pluralist Societies, Περιοδικὸ *The Ecumenical Review*, 51(1999)364-371.

ση τῆς μετανάστευσης –ή μετανάστευση καὶ ἐκπαίδευση ἀποτελοῦν σήμερα τὰ βασικά θέματα συζήτησης στὶς συναντήσεις τοῦ Συμβουλίου τῶν Ὑπουργῶν Παιδείας– καὶ ἡ ἔνταξη νέων Κρατῶν στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση ὀδήγησαν σὲ νέους προβληματισμούς σχετικὰ μὲ τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης καὶ σηματοδότησαν σημαντικὲς ἀλλαγές στὸ θρησκευτικὸ της χάρτη. Ἡ ἀναθέριμανση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ Θρησκεία εἶναι ἰδιαίτερα ἐμφανὴς ἀνάμεσα στοὺς νέους τῶν πρώην σοσιαλιστικῶν Χωρῶν ἐνῶ ἡ ἐπιρροὴ τῶν ἐκεῖ Ἐκκλησιῶν εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη τοῦ μειωμένου κύρους τῶν δυτικῶν ὁμολόγων τους².

Γιὰ νὰ κατανοηθεῖ ὁμως ἡ θρησκευτικὴ στήν Εὐρώπη θὰ μᾶς βοηθοῦσε μία συγκριτικὴ μελέτη μὲ τὴν θρησκευτικὴ πραγματικὴ τῆς Ἀμερικῆς, μίας πραγματικότητας ποὺ ἔχει μελετηθεῖ ποικιλοτρόπως στὴ διεθνή βιβλιογραφία³. Ἡ συγκριτικὴ μελέτη μεταξὺ τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς γιὰ τὸ θέμα τῆς Θρησκείας εἶναι θεωρητικὰ στρατηγικῆς σημασίας γιὰ τὴν Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας⁴. Ἡ Ἀμερικὴ ἀποτελεῖ, πράγματι, μία

2. Ἀπὸ τὰ ἐμπειρικά δεδομένα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινωνικῆς Ἐρευνας (European Social Survey), ἡ ὁποία διενεργήθηκε σὲ δύο γύρους, τὸ 2002-2003 καὶ τὸ 2004-2005, σὲ περισσότερες ἀπὸ 23 Εὐρωπαϊκὲς Χῶρες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Ἑλλάδα, ἀναδεικνύονται οἱ ἀντιλήψεις καὶ οἱ στάσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν πολιτῶν σὲ μίαν σειρά ἀπὸ μείζονα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ θέματα. Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση γίνεται φανερὸ ὅτι ὑπάρχουν τύποι θρησκευτικότητας ποὺ φαίνεται ὅτι διατρέχουν τὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο ἀνεξαρτήτως Θρησκείας καὶ εἶναι κοινοὶ σὲ τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ διαφόρων Χωρῶν. Ἐμφανίζονται ταυτόσημες συμπεριφορὲς καὶ στάσεις ἀπέναντι στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα καὶ συμπεριφορὲς ποὺ συναρτῶνται μὲ ἀντίστοιχα ἐπίπεδα ἐμπιστοσύνης στοὺς θεσμούς. Τὸ πιὸ ἀξιοπρόσεκτο σημεῖο εἶναι ἡ μεγάλη διασπορὰ αὐτῶν τῶν τύπων θρησκευτικότητας ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὴ θεωρία τῶν «πολλαπλῶν νεωτεριστικῶν» τοῦ Eisenstadt, ἀλλὰ καὶ τὴ ρευστότητα τῶν ἐκδηλώσεων θρησκευτικῆς ἔνταξης καὶ πίστεως. Βλ. τὴ σχετικὴ ἀνάλυση τῆς ΘΕΩΝΗΣ ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Θρησκευτικότητα καὶ Ἐμπιστοσύνη* στοὺς θεσμούς. Διαφαινόμενες τάσεις στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπη, στὸ ΖΟΡΜΠΑ ΚΩΝ. (ἐπιμ.), *Θρησκείες καὶ Πολιτικὴ*, ἔκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα, 2007, σελ. 161-186.

3. BERGER PETER, Pew Research Center Washington, D.C. The Pew Forum on Religion & Public Life and the Council on Foreign Relations co-hosted a luncheon roundtable entitled "Secular Europe and Religious America: Implications for Transatlantic Relations" on April 21, 2005 at the Pew Research Center in Washington. DANIELE HERVIEU-LEGER, *Catholicisme, la fin d'un monde*, ἔκδ. Bayard, Paris 2004. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Le pelerin et le converti. La religion en mouvement*, ἔκδ. Flammarion, Paris 1999. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *La religion pour memoire*, ἔκδ. Editions du Cerf, Paris 1993. Les Catholiques Francais, *Περιοδικὸ Le Monde des religions*, 21(2007).

4. Τὸ εἰδητικὸ ὄραμα γίνεται ἡ βάση γιὰ τὴ συγκριτικὴ μελέτη τῶν θρησκείων, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἴδια μορφή ἢ πρότυπο παρατηρεῖται σὲ διαφορετικὲς θρησκείες. Ὡς παράδειγμα συγ-

ιδιαίτερη πραγματικότητα. Έντούτοις, αυτή η ιδιαιτερότητα δεν έπεκτείνεται στη σφαίρα της Θρησκείας. Η Θρησκεία αποτελεί μία σημαντική δύναμη στην αμερικανική πολιτική, την εθνική ταυτότητα και τον πολιτισμό. Διαμορφώνει το χαρακτήρα του αμερικανικού έθνους και έπηρεάζει τον τρόπο, με τον οποίο οί Άμερικανοί πολίτες ανταποκρίνονται στις έξωτερικές εθνικές προκλήσεις. Η Θρησκεία δίδει νόημα στην αμερικανική ήθική, ή όποια λειτουργεί ως ήθικό καθήκον για τους πιστούς, ώστε να διαδώσουν τις παγκόσμιες αξίες. Το μεγαλύτερο μέρος των πολιτών της Άμερικης είναι βαθιά θρησκευόμενο και ή αμερικανική κοινωνία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μία έντονα θρησκευόμενη κοινωνία⁵.

Η ιδέα μίας *αμερικανικής εξαίρεσης* –exceptionalism– αποτελεί μέρος της έρευνας στο χώρο της Κοινωνιολογίας των Θρησκειών. Κατά συνέπεια, ή συμβατική διάκριση γίνεται μεταξύ της «θρησκευόμενης Άμερικης» και της «κοσμικής Εύρώπης». Άλλα ή εξαίρεση είναι μάλλον ή Εύρώπη, δηλαδή ή δυτική και κεντρική Εύρώπη, παρά ή Άμερική. Όλοι οί αντικειμενικοί δείκτες της θρησκευτικής συμπεριφοράς είναι πολύ ύψηλότεροι στην Άμερική σε αντίθεση με τά ύπάρχοντα στοιχεία της θρησκευτικότητας στην Εύρώπη. Η εκκλησιαστική ζωή στην Άμερική αυξάνεται με γρήγορους ρυθμούς, παρά την κάμψη πού ύπάρχει στις αποκαλούμενες προτεσταντικές Έκκλησίες. Άρα, από την άποψη της συγκριτικής μελέτης, ή δυτική και ή κεντρική Εύρώπη είναι οί πιό ενδιαφέρουσες περιοχές στον κόσμο, ακόμη και από αυτή του Ίράν!

Μία έπιπρόσθετη πραγματικότητα είναι ή νεωτερικότητα, ή όποια όδηγεϊ ούσιαστικά και στην παρακμή της ίδιας της Θρησκείας. Η έννοια του νεωτερισμού, ή όποια εύνοείται πάρα πολύ στο χώρο της Εύρώπης, είναι εύρέως διαδεδομένη τόσο στους ιστορικούς όσο και τους κοινωνικούς έπιστήμονες⁶. Πι-

---

στησιμοϋ θα μπορούσε να αναφερθεϊ ή μελέτη των συμβολικών νοημάτων και των χρήσεων του νεροϋ στις διάφορες θρησκείες ή ή έννοια του ίεροϋ χώρου, όπως αποκαλύπτεται στα θρησκευτικά οϊκοδομήματα διάφορων θρησκειών. Στην περίπτωση μας ή σύγκριση γίνεται κυρίως ως προς τη θρησκευτική συμπεριφορά των πιστών.

5. Για τη σημασία της Θρησκείας στην Άμερική βλ. WRIGTH ROBERT, *The Evolution of God*, έκδ. Little, Brown 2009. ARMSTRONG KAREN, *The Case for God: What Religion Really Means*, έκδ. Bodley Head, 2009. WADE NICHOLAS, *The Faith Instinct: How Religion Evolved & Why It Endures*, έκδ. Kindle, 2009.

6. DANIELE HERVIEU-LEGER, *Les religions en procès, στο Les religions, menace ou espoir pour nos sociétés?*, Semaines sociales de France, έκδ. Bayard, Paris 2009, σελ. 27-34. Είναι γε-

στεύουμε όμως ότι η νεωτερικότητα δεν οδηγεί απαραίτητα στην παρακμή της Θρησκείας. Αυτό που ίσως οδηγεί στην παρακμή της είναι ο πλουραλισμός, δηλαδή η συνύπαρξη μέσα στην ίδια την κοινωνία διαφορετικών θρησκευτικών, φυλετικών ή εθνικών ομάδων. Αυτό είναι κοινό χαρακτηριστικό και στην Ευρώπη και στην Αμερική. Η νεωτερικότητα μπορεί να εμφανιστεί κάτω από διαφορετικά πολιτικά και νομικά καθεστώτα, αλλά ο πλουραλισμός που προκαλείται ενισχύεται προφανώς από τα δημοκρατικά καθεστώτα που εγγυώνται τη θρησκευτική ελευθερία. Ο αυστηρός χωρισμός Έκκλησίας-Πολιτείας στη Γαλλία, εκατό και πλέον χρόνια τώρα, τείνει να πάρει στις ημέρες μας μία διαφορετική στάση⁷. Οι άνθρωποι έχουν μία επιλογή, ακόμη κι αυτοί που επιθυμούν να είναι παραδοσιακοί. Με άλλα λόγια, οί πιστοί έχουν μία διαφορετική σχέση με τις Έκκλησίες. Η σχέση τους στηρίζεται περισσότερο σε μία 'έθελοντική σχέση', ή οποία βασίζεται στον 'πολυθεϊσμό των αξιών' ως έναλλακτική λύση απέναντι στο μόνιμο και τὸ σταθερό.

Εάν συγκρίνει κανείς τις δύο περιοχές, την Αμερική και την Ευρώπη, μερικά πράγματα είναι πολύ διαφορετικά ως προς την εκκλησιαστική συμπεριφορά. Οί Έκκλησίες, στη δυτική και κεντρική Ευρώπη, Προτεσταντική και Καθολική –ακόμη και στις Όρθόδοξες–, έχουν τεράστια προβλήματα. Η συμμετοχή τῶν ανθρώπων στις διοικητικές υπηρεσίες, ή πίστη, ή προσέλευση στην ιερωσύνη, οί οικονομικές συνεισφορές, σεξουαλικά και οικονομικά σκάνδαλα, ή επιρροή στη δημόσια σφαίρα κ.ά.⁸, έχουν υποστεί μία επικίνδυνη πτώση, ή οποία όμως δεν μοιάζει καθόλου με αυτή τῶν Ηνωμένων Πολιτειῶν. Στις περισσότερες Έκκλησίες της Αμερικής τὰ παραπάνω στοιχεία δεν εὐσταθοῦν, ἐνῶ ἀναπτύσσεται μία τεράστια παρουσία τοῦ εὐαγγελικοῦ Προτεσταντισμοῦ,

---

γονός ότι ή ταυτότητα της Όρθόδοξης Έκκλησίας βρίσκεται στον ἀνακαινισμένο κόσμο της Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Σὲ αὐτὰ τὰ συμφραζόμενα οί Όρθόδοξοι χριστιανοί πρέπει νὰ πάνσουν νὰ φοβοῦνται τὴ νεωτερικότητα και νὰ ἀνοίξουν ἕνα οὐσιαστικό διάλογο μαζί της. Βλ. σχετικά ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ, Όρθοδοξία και Νεωτερικότητα, ἔκδ. Όνδικτος, Αθήνα 2007 (συλλογικός Τόμος).

7. Βλ. σχετικά MARTINI EVELYNE, 1905-2005: *un siècle de laïcité en France*, ἔκδ. CRDP de l'Académie de Créteil, Marne-La-Vallée 2005.

8. Για τὰ θέματα αὐτὰ στην Έκκλησία της Ελλάδος βλ. τὴ μελέτη μας Όψεις τῶν σχέσεων Κράτους και Έκκλησίας στην Ελλάδα, στὸ ΚΩΝ. ΖΟΡΜΠΑ (ἐπιμ.), *Όρθοσκείες και Πολιτική*, ἔκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2007, σελ. 217-221. Πρὸβλ. Η κρίση ἀδειάζει τὸ παγκάρι, *Έφημερίδα Κυριακάτικη Έλευθεροτυπία*, 20.12.2009.

–οί αυτόαποκαλούμενοι «άναγεννημένοι Χριστιανοί»–, πού κυμαίνονται μεταξύ 50 έως και 70 εκατομμύρια Άμερικανών μελών. Έαν και είναι δύσκολη ή περιγραφή μίας θρησκευτικής δημογραφίας, όπως επισημαίνει ο Walter Russell Mead, εντούτοις η θρησκευτική δημογραφία της Άμερικής συνεχώς αλλάζει με την επιστροφή εκατομμυρίων Άμερικανών στις Έκκλησίες πού αυτό, δυστυχώς, δεν παρατηρείται στην Ευρώπη⁹.

Κοινό χαρακτηριστικό στοιχείο και στις δύο πλευρές είναι η έννοια της θρησκευτικής προτίμησης ή έπιλογής. Αυτό σημαίνει ότι η Θρησκεία δεν ένσωματώνεται πλέον στον πολιτισμό με έναν συγκεκριμένο τρόπο, αλλά γίνεται αντικείμενο μεμονωμένης έπιλογής. Οί περισσότεροι Κοινωνιολόγοι της Θρησκείας, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, συμφωνούν σέ αυτήν την προσέγγιση. Η Καθηγήτρια Danièle Hervieu-Léger χρησιμοποιεί τον όρο του Levi-Strauss «έπιδιόρθωση» (bricolage), δηλαδή τή συμπλήρωση διαφόρων κομματιών του ‘πάζλ’, για νά περιγράψει τή θρησκευτική πραγματικότητα στην Ευρώπη. Ο Άμερικανός Robert Wuthnow, χρησιμοποιεί τον όρο “Θρησκεία τών προσθηκών” (patchwork religion) για τήν περιγραφή του θρησκευτικού φαινομένου¹⁰. Άλλα άναμεσα στα δύο ύπάρχει μία ούσιαστική διαφορά. Στην Ευρώπη οί πιστοί έκφράζουν τή θρησκευτικότητά τους μέσα άπό τις τυπικές διαδικασίες έκτός της Έκκλησίας. Στην Άμερική ιδρύουν Έκκλησίες! Η πρωτότυπη άμερικανική Έκκλησία αυτού του είδους είναι η ένωτική κοινότητα ή όποια όρίζεται έπίσημα ως «Κοινότητα τών άναζητητών». Οί Άμερικανοί κάνουν τις θρησκευτικές «προσθήκες» τους έντός τών έκκλησιαστικών καθιδρυμάτων. Σταματούν ή ξεκινούν μία νέα Θρησκεία έντός τών έκκλησιαστικών πλαισίων, άπορρίπτοντας με τον τρόπο αυτό τον άτομικισμό της κοινωνίας. Βέβαια στην περίπτωση αυτή μιλούμε για μία «συνεταιριστική θρησκευτικότητα», ή όποια δημιουργεί έλεύθερα ποικίλες θρησκευτικές κοινότητες, κάτι τó όποιο δεν συμβαίνει στην Ευρώπη.

Τελικά, εκείνο πού μπορούμε νά παρατηρήσουμε, άπό τήν παραπάνω σύνομη περιγραφή είναι ότι η πολυσυζητημένη θέση περι τής “έπιστροφής ή τής άπομάκρυνσης της Θρησκείας” στην ύστερη νεωτερικότητα είναι μερικώς λαν-

9. WALTER RUSSELL MEAD, *God and Gold: Britain, America, and the Making of the Modern World*, έκδ. Alfred A. Knopf, 2007.

10. ROBERT WUTHNOW, *America and the Challenges of Religious Diversity*, έκδ. Princeton University Press, New Jersey 2005.

θασμένη. Παρά την έκκοσμίκευση της κοινωνίας, η Θρησκεία ήταν πάντα παρούσα, με έμμεση ή και με άμεση παρουσία στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα πού –άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο– επηρέαζε την πολιτική έξουσία και τις αντιλήψεις της κοινωνίας.

Έξάλλου, όπως προκύπτει από την ανάλυση του Peter Berger, κάθε εποχή έχει τη δική της «έπιστροφή των θρησκειών» – ή δεκαετία του 1950 με την αύξηση στον αριθμό των εκκλησιαζόμενων χριστιανών, ή δεκαετία του 1970 με την προσαρμογή του θρησκευτικού/εκκλησιαστικού λόγου στα δεδομένα της μαζικής επικοινωνίας και ή δεκαετία του 1980 με την ενδυνάμωση των «νέων θρησκευτικών κινήσεων»¹¹. Πρέπει να σημειώσουμε, κάτι πού εγκαίρως είχε επισημανθεί στη βιβλιογραφία, ότι η «έπιστροφή των θρησκειών» δεν συνοδεύεται πάντοτε από την «έπιστροφή του Θεού». Με άλλα λόγια, οι θρησκείες επιστρέφουν περιβεβλημένες από έναν έκκοσμιευμένο “ψευδο-θρησκευτικό μανδύα” και απογυμνωμένες από πνευματικά και υπερβατολογικά νοήματα. Οί θρησκείες στην Ευρώπη, κατά την προχωρημένη μεταπολεμική εποχή, εισήλθαν σε μία περίοδο κρίσης, όμως αναβιώνουν στην παγκοσμιοποιημένη μεταψυχροπολεμική και μετακομμουνιστική εποχή, ως αποτέλεσμα κυρίως του “ιδεολογικού κενού” και της περαιτέρω αποδυνάμωσης των κρατικών θεσμών και των εθνικών ταυτοτήτων.

Το ερώτημα όμως είναι τί είδους θρησκείες αναβιώνουν σήμερα και γιατί; Στις ημέρες μας οί θρησκείες εμφανίζονται ως συστήματα πίστης «κατά παραγγελία»¹², στα όποια τί είναι θεϊκό και τί είναι θρησκευτικό όρίζεται (όρθότερα ‘κατασκευάζεται’) από τὰ ίδια τὰ μέλη μίας θρησκευτικής κοινότητας. Η ‘ανάβιωση των θρησκειών’ είναι συνυφασμένη με μία νέα θρησκευτικότητα, στο πλαίσιο της οποίας παρατηρείται μία ‘χαλαρή σχέση’ ανάμεσα στα ιερά κείμενα και την πίστη των ανθρώπων. Πρόκειται για έναν τύπο ‘έξατομικευμένης και υποκειμενοποιημένης θρησκευτικότητας’, πού προσφέρει δυνατότητες προσωπικών χρήσεων των θρησκειών. Πλέον, τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι ἡ λύτρωση καὶ ἡ σωτηρία στὴ μετὰ θάνατον ζωὴ, ἀλλὰ οἱ ἀτομικὲς ἰκανοποιήσεις καὶ ἡ ἀναπλή-

11. Βλ. περισσότερο ΒΑΣ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ, *Θρησκείες και Πολιτική στη Νεωτερικότητα*, στὸ Κων. Ζορμπά (ἐπιμ.), *Θρησκείες και Πολιτική*, ἔκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2007, σελ. 52-70.

12. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Β. ΑΠ., ‘Ο κοινωνικός ἐξεικονισμός του θρησκευτικού συγκρητισμοῦ, στὸ *Τιμητικό ἀφιέρωμα γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Δ. Μουρατίδη*, ἔκδ. Πανελληνίως Ἐνωσις Θεολόγων, Ἀθήνα 2003, σελ. 639.

ρωση *ἔδω* καὶ *τώρα* τῆς ἀνάγκης γιὰ αὐτογνωσία, συλλογικότητα, ἀσφάλεια καὶ αἴσθηση τοῦ ἀνήκειν. Οἱ θρησκευεῖς ποὺ ἀναβιώνουν διαθέτουν πιστοὺς ποὺ δὲν πιστεύουν ἢ πιστεύουν μὲ τὸν δικό τους τρόπο σὲ ἕναν Θεό (“belonging without believing” ἢ “belonging with variations in believing”), ποὺ πιστεύουν σὲ ἕναν Θεό χωρὶς νὰ τὸν λατρεύουν στὴν Ἐκκλησία (“believing without behaving”) ἢ χωρὶς νὰ τὸν συνδέουν μὲ μία ὁμολογία πίστεως (“believing without belonging”), ποὺ ἀνήκουν σὲ μία Ἐκκλησία χωρὶς νὰ ἀσπάζονται τὴ δική της θρησκευτικὴ ὁμολογία (“behaving without believing”)¹³. Μὲ ἄλλα λόγια πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν χρησιμοποιοῦν τὴν Ἐκκλησία μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἡ ἴδια προσδιορίζεται, δηλαδὴ ὡς τὸ ὄρατὸ πνευματικὸ καθίδρυμα, μέσα στὸ ὁποῖο σώζονται οἱ πιστοὶ μὲ τὴν Θεία Χάρη, ποὺ παρέχεται μὲ τὰ ἱερὰ μυστήρια, ἀλλὰ τὴν θέλουν νὰ εἶναι πάντα παροῦσα στὸν κόσμον ὡς μία συμβολικὴ παρουσία.

Στὴν ὑστερὴ νεωτερικότητα ἡ ἐμφανιζόμενη «ἐπιστροφή τῶν θρησκευτῶν» δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀντίδραση στὴ χαμένη συλλογικότητα, τὴν ἔλλειψη ἐπαρκῶς κοινωνικο-οἰκονομικῆς βεβαιότητας, τῆς ἐθνικο-πολιτισμικῆς ἀνασφάλειας καὶ τῆς ἀπώλειας νοήματος καὶ ταυτότητας, ἡ ὁποία παρατηρήθηκε κυρίως στὴ δυτικὴ κοινωνία. Τὸ αἶσθημα τῆς ἀνικανότητας ἐπικαιροποιεῖται σὲ συγκυρίες ἀτομικῆς ἢ/καὶ κοινωνικῆς κρίσης, μὲ ἀποτέλεσμα κάθε (ἀτομικὸ ἢ συλλογικὸ) ἐγχείρημα ἐλέγχου καὶ τιθάσευσης αὐτῆς τῆς κρίσης νὰ προσλαμβάνει (καὶ) θρησκευτικὲς διαστάσεις¹⁴.

Ἡ ἐμπειρικὰ διαπιστωμένη αὐτὴ πραγματικότητα, δηλαδὴ ἡ πίστη χωρὶς τὴν ἔνταξη ἢ χωρὶς τὸ δόγμα ἢ ἡ πίστη ὡς ἀτομικὴ ἐπιλογή, δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἐκκοσμικευτικὴ διαδικασίαν, οὔτε δηλώνει νεωτερικὴ ὑστέρηση. Μᾶλλον πρόκειται γιὰ τὴν ἔκφραση μίας θρησκευτικότητας χωρὶς Ἐκκλησία, κάποιες φορὲς καὶ μίας πίστεως χωρὶς Θεό. Τὸ «παράδοξο» αὐτὸ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν κλασσικὴ θεωρία τῆς ἐκκοσμίκευσης ἢ ὁποία ἐρμηνεύει τὴ συρρίκνωση τῆς συλλογικῆς ἐμπειρίας τοῦ ἱεροῦ στὴν ἰδιωτικὴ σφαῖρα ὡς τὸ ἀναπόφευκτο τέλος τῆς παράδοσης.

Ἡ τάση τῆς «Θρησκείας χωρὶς Ἐκκλησία» δείχνει ὅτι ἡ ἐκκοσμίκευση στὸ κοινωνικὸ ἢ θεσμικὸ ἐπίπεδο δὲν συνδέεται ἀπαραίτητα μὲ τὴν ἐκκοσμίκευση

13. GRACE DAVIE, *Religion in Britain since 1945*, London, Blackwell, 1994. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Europe: The Exceptional Case. Parameters of Faith in the Modern World*, ἔκδ. Darton, Longman, Todd, London 2002.

14. Βλ. REGIS DEPRAY, *Le moment fraternité*, ἔκδ. Gallimard, Paris 2009.

στό άτομικό επίπεδο ούτε ακολουθεί μία γραμμική εξέλιξη. Οί διαφορετικές πολιτισμικές και κοινωνικο-οικονομικές τροχιές τών ευρωπαϊκών Χωρών προσδίδουν διαφορετικό περιεχόμενο και ρυθμό στην εκκοσμικευτική διαδικασία και συνθέτουν πολλαπλές έκδοχές του μοντέρνου, δηλαδή, τίς «πολλαπλές νεωτερικότητες»¹⁵. Ἡ ἀνομοιομορφία τῆς Εὐρώπης ὡς πρὸς τὸν κοσμικὸ καὶ θρησκευτικὸ της χαρακτήρα δὲν συμβαδίζει μὲ τὴ σχεδὸν ὁμοιομορφία θρησκευτικὴ ἐπίρρωση σὲ ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου καὶ ἰδιαίτερα στὴν Ἀμερική.

Τὸ φαινόμενο τῆς «εὐρωπαϊκοποίησης»

Ἡ σχέση τῶν διαφόρων θρησκείων μὲ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση καὶ μάλιστα μὲ τὰ θεσμικὰ εὐρωπαϊκὰ Ὑφανα ἔχει ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἀρκετῶν μέχρι σήμερα μελετῶν¹⁶. Οἱ μελέτες αὐτὲς ἀσχολοῦνται μὲ τὸ αὐξημένο ἐνδιαφέρον πὸ ἔχει ἐπιδείξει ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση, ἀπὸ τίς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1990, γιὰ τὸν ρόλο τῆς Θρησκείας καὶ τῶν φιλοσοφικῶν-οὐμανιστικῶν ὀργανώσεων, στὴν διαμόρφωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ οἰκοδομήματος, ὅσο καὶ μὲ τὴν ἀντίστοιχη αὐξημένη δραστηριότητα τῶν Ἐκκλησιῶν στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο. Πρόκειται γιὰ μία σχέση διαλόγου καὶ ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στὰ δύο μέρη, ἡ ὁποία ὁμως δίνει τὴν εὐκαιρία σὲ τὴν Ἐκκλησίαν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐπαναπροσδιορίσουν τὸν ρόλο τους σὲ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο ὡς παράγοντες πὸν συμβάλλουν στὴ διαδικασία τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπιλογῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ προωθήσουν τίς ἀπόψεις τους καὶ τίς θέσεις τους στὸν χῶρο αὐτό¹⁷.

Ἡ ἀπουσία ὁμως ἀντίστοιχων μελετῶν πὸν διαπραγματεύονται τὴν ἐπίδραση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης στὰ Κράτη-μέλη γίνεται ἀκόμα πιὸ αἰσθητὴ ἐν

15. PETER L. BERGER καὶ SAMUEL P. HUNTINGTON (ἐπιμ.), *Many Globalizations: Cultural Diversity In the Contemporary World*, ἔκδ. Oxford University Press, Oxford 2002.

16. KRZYSZTOF MICHALSKI καὶ NINA ZU FURSTENBERG, *Secular Europe and the Puzzle of Religion: Ten Replies on What Holds the Union Together*, ἔκδ. Marsilio, Venice 2005. Πρβλ. CAMILLO RUINI, *New Signs of the Times: The Prospects for Faith in an Era of Change*, ἔκδ. Mondadori, Milan 2005. ΖΟΡΜΠΑ ΚΩΝ., *Εὐρώπη, Θρησκεία, Πολιτισμὸς*, ἔκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2003.

17. Πρόσφατα παραδείγματα θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε τὴν ἀπόφαση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων γιὰ τὴν παρουσία τοῦ ἐσταυρωμένου σὲ σχολικὲς αἴθουσες στὴν Ἰταλία (ἀπόφαση 3 Νοεμβρίου 2009) ἢ τὸ δημοψήφισμα στὴν Ἑλβετία γιὰ τὴν ἀπαγόρευση τῶν μινιάρδων (29 Νοεμβρίου 2009).

ἀναλογιστεί κανείς τὸ αὐξημένο ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον πού ἔχει ἐκδηλωθεῖ στὸν χῶρο τῶν εὐρωπαϊκῶν σπουδῶν ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1990 καὶ ἔπειτα, γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς Εὐρώπης σὲ ἐθνικὸ καθαρὰ ἐπίπεδο. Πιὸ ἀναλυτικά, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ σκεπτικὸ ὅτι ἡ Εὐρώπη εἶναι σημαντικὴ γιὰ τὰ Κράτη-μέλη, ἕνα ἰδιαίτερα αὐξημένο ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον ἄρχισε νὰ ἀναπτύσσεται γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, τῶν εὐρωπαϊκῶν διαδικασιῶν, πολιτικῶν καὶ θεσμῶν, στὸ ἐθνικὸ ἐπίπεδο, θέτοντας ἐκ νέου ὑπὸ συζήτηση τὴ σχέση εὐρωπαϊκοῦ καὶ ἐθνικοῦ χώρου κάτω ἀπὸ ἕνα διαφορετικὸ, αὐτὴ τὴν φορὰ, πρίσμα.

Ἔτσι, ἕνας νέος χῶρος ἔρευνας καὶ γνώσης ἀναπτύχθηκε γύρω ἀπὸ τὸν ὄρο *Europeanisation* (ἢ κατὰ ἄλλους *Europeanization* – ὁ ὄρος ἀποδίδεται ὡς *Εὐρωπαϊκοποίηση* ἢ *Ἐξευρωπαϊσμός* στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα)¹⁸. Αὐτὸ σημαίνει τὴν ἀνταπόκριση τῶν ἐθνικῶν δομῶν στὴν ἐπίδραση τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁλοκληρωσης καὶ στὶς πολιτικὲς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, πού στόχο ἔχει νὰ μελετήσει καὶ νὰ ἀναλύσει τοὺς μηχανισμοὺς καὶ τὶς διαδικασίες μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐπηρεάζουν, τόσο τὰ ἴδια τὰ Κράτη-μέλη καὶ τὶς πολιτικὲς τους, ὅσο καὶ τοὺς ἄλλους ὑπόλοιπους θεσμοὺς ἢ ἀκόμα καὶ τὰ πρόσωπα πού ἐνυπάρχουν καὶ λειτουργοῦν μέσα σὲ αὐτὸ (π.χ. Ἐκκλησίες).

Ἄν καὶ νεο-ἐμφανιζόμενος ὁ προβληματισμός, ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία βρίσκεται σὲ φάση πλήρους δημιουργικῆς ἔξαρσης μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς σημαντικοῦ ὄγκου μελετῶν σχετικῶν μὲ τὴ συγκρότηση μίας πλούσιας ἀναλυτικῆς θεματολογίας. Ἡ θεματολογία αὐτὴ χαρακτηρίζεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν ἐπιλεγόμενων ἀναλυτικῶν μονάδων, στὴν βάση τῶν ὁποίων μελετᾶται καὶ ἀναλύεται ἡ ἐπίδραση τῆς Εὐρώπης στὸ ἐπίπεδο τῶν Κρατῶν-μελῶν¹⁹.

18. Βλ. J. GEBHARDT, "Sacred Causes: The Clash of Religion and Politics, from the Great War to the War on Terror", Περιοδικὸ *Interpretation-A Journal of Political Philosophy* 36, 2(2009)209-213.

19. Βλ. ἐνδεικτικὰ S. BULMER καὶ M. BURCH, The "Europeanization" of central government, στὸ G. Schneider καὶ M. Aspinwall (ἐπιμ.), *The Rules of Integration. Institutional Approaches to the Study of Europe*, ἔκδ. Manchester University Press, 2001, σελ. 73-96. S. BULMER καὶ C. LEQUESNE, New perspectives on EU-member state relationship. Manchester/Paris: Paper for the European Community Studies Association biennial conference, May 31-June 2 2001. J. A. CAPARASO καὶ A. STONE SWEET, Conclusion: Institutional logics of European integration, στὸ A. Stone Sweet, W. Sandholtz καὶ N. Fliegstein, *The Institutionalization of Europe*, ἔκδ. Oxford University Press, 2001, σελ. 221-236.

Ἡ δυσκολία νὰ ὀρίσει κανεὶς τὴν ἔννοια τῆς *εὐρωπαϊκοποίησης* δημιουργεῖ πολλὰ ἐρωτηματικά καὶ στὴ σχέση της μὲ τὶς διάφορες Ἐκκλησίες καὶ τὶς θρησκευτικὲς ὀργανώσεις στὴν Εὐρώπη. Ἡ ποικιλία καὶ οἱ ἀντιπαραθέσεις στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζεται καὶ ἡ σύγχυση ἢ ὁποῖα ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴ χρήση τῶν ὀρων *ἀμερικανοποίηση* καὶ *παγκοσμιοποίηση* ἢ ἀκόμη καὶ τοῦ λεγόμενου *ἐκσυγχρονισμοῦ*, δὲν ἐπιτρέπει μίαν λεπτομερῆ ἀνάλυση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ, στὴν παρούσα ἐργασία, ὥστε νὰ κατανοηθεῖ ἡ ἐπίδρασή της στὴν Ἐκκλησία καὶ τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες²⁰.

Αὐτὴ τὴν ἐπίδραση ὅμως μπορεῖ νὰ τὴν διακρίνει κανεὶς στὶς ἀναφορὲς ποὺ γίνονται στὶς διάφορες εὐρωπαϊκὲς Συνθήκες. Ἡ πρώτη ἀναφορὰ στὸ ρόλο τῶν Ἐκκλησιῶν στὴν Εὐρώπη ἀρχίζει μὲ τὴ Συνθήκη τοῦ Ἀμστερνταμ (1997)²¹ καὶ συγκεκριμένα μὲ τὴ Δήλωση n° 11, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὸ καταστατικὸ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μὴ ὁμολογητικῶν ὀργανώσεων. Αὐτὴ προβλέπει ὅτι: «Ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση σέβεται καὶ δὲν προδικάζει τὸ σύμφωνα μὲ τὸ ἐθνικὸ δίκαιο καθεστῶς τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἐνώσεων ἢ κοινοτήτων στὰ Κράτη μέλη. Ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση σέβεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ καθεστῶς τῶν φιλοσοφικῶν καὶ μὴ ὁμολογιακῶν ἐνώσεων».

Στὴ συνέχεια, στὴ Λευκὴ Βίβλο (White Book) γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ διακυβέρνηση τῆς 25ης Ἰουλίου 2001, ἔχουμε μίαν δεύτερη ἀναφορὰ στὴ Θρησκεία. Στὴ σελίδα 17 τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου (COM(2001)428 τελικὸ) διαβάζουμε τὰ ἑξῆς: «Ἡ Κοινωνία τῶν Πολιτῶν διαδραματίζει σημαντικὸ ρόλο στὴν προβολή

20. Βλ. T. JANSEN, Europe and religions: the dialogue between the European Commission and Churches or religious communities, στὸ *Social Compass* 47 (2000/1)103-105. Πρὸβλ. SABRINA RAMET, The way we were – and should be again? European Orthodox Churches and the “idyllic past”, στὸ TIMOTHY A. BYRNES καὶ PETER J. KATZENSTEIN, *Religion in an Expanding Europe*, ἔκδ. Cambridge University Press, 2006, σελ. 148-175. J. P. WILLAIME (ἐπιμ.), *Strasbourg, Jean-Paul II et l'Europe*, Paris, ἔκδ. Cerf, Paris 1991. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, “Les religions et l’unification européenne”, στὸ G. DAVIE καὶ D. HERVIEU-LEGER (ἐπιμ.), *Identites religieuses en Europe*, ἔκδ. La Decouverte, Paris 1996. *Περιοδικὸ Εὐρωπαϊκὴ Ἐκφραση, Φάκελος Ἐκκλησία καὶ Εὐρώπη*, 62(2006).

21. Σκοπὸς τῆς Συνθήκης τοῦ Ἀμστερνταμ ἦταν ἡ δημιουργία τῶν ἀναγκαίων θεσμικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν οἱ ὁποῖες θὰ ἐπιτρέψουν στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς μελλοντικὲς προκλήσεις ὅσον ἀφορᾷ, μεταξὺ ἄλλων, τὴν ταχεῖα ἐξέλιξη τῆς διεθνοῦς κατάστασης, τὴ διεθνοποίηση τῆς οἰκονομίας καὶ τῶν ἐπιπτώσεών της στὴν ἀπασχόληση, τὴν καταπολέμηση τῆς τρομοκρατίας, τῆς διεθνοῦς ἐγκληματικότητας καὶ τοῦ ἐμπορίου ναρκωτικῶν, τὶς οἰκολογικὲς ἀνισορροπίες καὶ τὶς ἀπειλὲς γιὰ τὴ δημόσια υγεία.

των ανησυχιών του πολίτη και την παροχή υπηρεσιών που εξυπηρετούν τις ανάγκες του λαού. Οί εκκλησιαστικές και θρησκευτικές κοινότητες θα συμβάλλουν και αυτές σημαντικά»²².

Τέλος, η Συνθήκη της Νίκαιας, η οποία υπογράφηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2001, τρεισήμισι μόλις χρόνια μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Άμστερνταμ, δεν απέβλεπε στο να δώσει νέα ώθηση στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά να προετοιμάσει τα ευρωπαϊκά θεσμικά Όργανα, ώστε να λειτουργήσουν με τους τότε εκπροσώπους των δέκα νέων Κρατών-μελών. Στο Κεφάλαιο για τις Έλευθερίες και συγκεκριμένα στο άρθρο Π-10 για την ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της Θρησκείας καθορίζεται ότι: «κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται την ελευθερία μεταβολής θρησκείματος ή πεποιθήσεων, καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκείματος ή των πεποιθήσεών του, άτομικά ή συλλογικά, δημόσια ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές».

Το Άρθρο 17 στα πλαίσια της νέας Συνθήκης της Λισσαβόνας

Συνέχεια όλων των παραπάνω είναι το Άρθρο 17 της νέας Συνθήκης της Λισσαβόνας, η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1η Δεκεμβρίου 2009. Η Συνθήκη αυτή αναφέρεται σε μία κοινωνία η οποία αποτελεί κατά βάση το νέο όραμα που έχουν οι ίδιες οι Έκκλησίες για την κοινωνία. Στο άρθρο 2 των Κοινών διατάξεων της Συνθήκης διαβάζουμε τα εξής: «Η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες. Οί αξίες αυτές είναι κοινές στα Κράτη-μέλη εντός κοινο-

22. Η αναφορά στην Λευκή Βίβλο για το θέμα των θρησκειών, στο αγγλικό κείμενο, είναι η εξής: "Churches and religious communities have a particular contribution to make", σελ. 28. Η αναφορά στην Κοινωνία των Πολιτών είναι σημαντική και σύμφωνα με την υποσημείωση 9 της Λευκής Βίβλου περιλαμβάνει τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, μη κυβερνητικές οργανώσεις, επαγγελματικά έπιμελητήρια, φιλανθρωπικές οργανώσεις, οργανώσεις λαϊκής βάσης, οργανώσεις στις οποίες πολίτες συμμετέχουν, υπό ιδιόμορφες καταστάσεις, στην τοπική και δημοτική ζωή, εκκλησιαστικές και θρησκευτικές κοινότητες.

νίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών». Επίσης, η Χάρτα των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η οποία έχει ενσωματωθεί στη Συνθήκη, κάνει αναφορά στις αξίες που πρέπει να διακρίνουν την Ευρωπαϊκή Ένωση²³.

Η νέα Συνθήκη της Λισσαβόνας εισάγει ρητά την έννοια ενός διαλόγου ανάμεσα στα ευρωπαϊκά Όργανα και τις θρησκείες, τις Εκκλησίες και τις κοινότητες των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Στο άρθρο 17 περιγράφει το καθεστώς των Εκκλησιών και των μη όμολογιακών ενώσεων και αναφέρει τα εξής:

«1. Η Ένωση σέβεται και δεν θίγει το καθεστώς που έχουν σύμφωνα με το έθνικό δίκαιο οι Εκκλησίες και οι θρησκευτικές ενώσεις ή κοινότητες στα Κράτη-μέλη.

2. Η Ένωση σέβεται επίσης το καθεστώς που έχουν σύμφωνα με το έθνικό δίκαιο οι φιλοσοφικές και μη όμολογιακές οργανώσεις.

3. Η Ένωση διατηρεί ανοικτό, διαφανή και τακτικό διάλογο με τις εκκλησίες και τις οργανώσεις αυτές, αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη ταυτότητα και συμβολή της».

Γιατί όμως το άρθρο 17 είναι σημαντικό για τις Εκκλησίες; Γιατί ο διάλογος με τις Εκκλησίες θεωρείται απαραίτητος και πώς πρέπει να οργανωθεί; Ποιοί πρέπει να είναι το αντικείμενο του διαλόγου αυτού και ποιά τα αναμενόμενα αποτελέσματα;

23. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η μελέτη του διαπολιτισμικού διαλόγου άπασχόλησε, το 2007, ποικιλοτρόπως τα θεσμικά ευρωπαϊκά Όργανα σε πολλά επίπεδα και σε πολυάριθμες τοπικές και έθνικές δραστηριότητες. Έδώ θα πρέπει να μνημονεύσουμε μερικούς προσκεκλημένους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ως όμιλητές όπως, ο Μεγάλος Μουφτής της Συρίας, ο Πρόεδρος της Γκάνας, ο Πάπας Βενέδικτος XVI, ο Dalai Lama, ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ Ban-Ki Moon καθώς επίσης και οι Πρόεδροι Abbas και Peres από την Παλαιστίνη και το Ισραήλ αντίστοιχα, ο Παναγιώτατος Οικουμενικός Πατριάρχης κ. Βαρθολομαίος κ.ά. Η Ευρωπαϊκή Έπιτροπή όργανωσε έπτά «συζητήσεις των Βρυξελλών» (Brussels debates) έκ των οποίων ή μία άφορούσε τον διαθρησκειακό διάλογο. Μεταξύ των πολλών άλλων δραστηριοτήτων της Έπιτροπής ήταν και ή σημαντική συνάντηση με θέμα: «Intercultural dialogue: a challenge for faiths and convictions», στις 11 Νοεμβρίου 2008. Ο σκοπός του σεμιναρίου ήταν ή προβολή όρθών πρακτικών μεταξύ των θρησκείων ώστε να βρεθούν λύσεις για την αντιμετώπιση των νοσηρών καταστάσεων, όπου και όταν χρειάζεται. Άσφαλώς και έδω θα πρέπει να μνημονεύσουμε και τις ύψηλου επιπέδου συνεδριάσεις μεταξύ των θρησκευτικών ήγετών και των Προέδρων των ευρωπαϊκών θεσμικών Όργάνων στα πλαίσια του ευρωπαϊκού έτους διαπολιτισμικού διαλόγου (ή τελευταία πραγματοποιήθηκε στις 5 Μαΐου 2008).

Στά ερωτήματα αυτά θα προσπαθήσουμε να δώσουμε, στη συνέχεια, μία απάντηση.

Τα άρθρα 17(1) και 17(2) κάνουν αναφορά στην ποικιλία των σχέσεων Έκκλησίας-Πολιτείας και υπογραμμίζουν την έθνικη ιδιαιτερότητα των Κρατών-μελών ως προς το ποιά σχέση μπορεί να έχουν με τις κατά τόπους θρησκευτικές κοινότητες. Να υπενθυμίσουμε ότι μία από τις βασικές αρχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η αρχή της έπικουρικότητας, η οποία υπαγορεύει στα Κράτη-μέλη της ότι τα προβλήματα που μπορούν να έπιλυθούν σε έθνικο επίπεδο θα πρέπει να αντιμετωπίζονται σε έθνικο επίπεδο, χωρίς την παρέμβασή της, για λόγους σεβασμού της έθνικης ιδιομορφίας τους.

Οί σχέσεις Έκκλησίας και Πολιτείας στις Χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρουσιάζουν μία διαφορετικότητα. Υπάρχουν βέβαια κάποιες ομοιότητες σε ομάδες Κρατών, όπως για παράδειγμα σε Χώρες του Βορρά ή σε Χώρες της Μεσογείου και έν πολλοίς οφείλονται στα κοινά ιστορικά στοιχεία. Στις σχέσεις που έχουν διαμορφωθεί ιστορικά πλέον, τα Συντάγματα και τα θεμελιώδη νομικά κείμενα των Κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρέχουν έγγραφοι, τόσο στο πεδίο της απαγόρευσης της διάκρισης όσο και της θρησκευτικής έλευθερίας. Ωστόσο παρατηρούμε ότι ένας σεβαστός αριθμός Νόμων, Συμφώνων και Κοινοτομάτων (παλαιών ή νέων), σχετικά με τις σχέσεις Κράτους και Έκκλησίας, με την θρησκευτική διδασκαλία και την δημόσια χρηματοδότησή τους, τροποποιεί ούσιωδώς την αυστηρή εφαρμογή των πρωτογενών κειμένων και έπιτρέπει μία ούσιωδη ανάμειξη των θρησκευτικών υποθέσεων του Κράτους. Σχηματικά θα μπορούσαμε να περιγράψουμε ότι τα συστήματα των σχέσεων Έκκλησίας-Πολιτείας, τα οποία ισχύουν σήμερα στην Ευρώπη, είναι δύο: Το ένα είναι το σύστημα ένου πλήρους χωρισμού με την δημιουργία ένου Κράτους λαϊκού (état laïque) ή ένου Κράτους κοσμικού (secular state) και το δεύτερο είναι αυτό της συναλληλίας ή των διακριτών ρόλων. Όμως η βασική αρχή της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης δέν είναι η συμπίεσή της με το ένα ή το άλλο σύστημα, αλλά η αρχή της ουδετερότητας δηλαδή η Ευρωπαϊκή Ένωση δέν έπιτρέπεται να ασχολείται με το θέμα της Θρησκείας, ούτε άμέσως ούτε έμμέσως, στα είκοσι έπτά Κράτη-μέλη της²⁴.

24. Βλ. σχετικά για τις σχέσεις Κράτους-Έκκλησίας στα Κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ιστοσελίδα <http://www.regue.org/content.asp?cid=&sid=&ssid=103&lang=2&year=2006>.

Τὸ ἄρθρο 17(3) δίδει μία νέα δυναμική στην ἐνεργητική συμμετοχή τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων στὴ διαδικασία τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁλοκλήρωσης. Ἡ ἀναγνώριση τῆς ταυτότητας καὶ τῆς εἰδικῆς συμμετοχῆς τους στὸ διάλογο τοὺς καθιστᾷ ὑπεύθυνους, ἀφοῦ καὶ στὸ ἄρθρο 11(2) ἐπαναλαμβάνεται ὅτι «τὰ θεσμικὰ ὄργανα διατηροῦν ἀνοιχτό, διαφανῆ καὶ τακτικό διάλογο μὲ τις ἀντιπροσωπευτικὲς ἐνώσεις καὶ τὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν».

Βέβαια ὁ διάλογος αὐτὸς δὲν εἶναι κάτι ποὺ ἀρχίζει σήμερα. Ὁ διάλογος ἀρχισε, δειλὰ-δειλὰ, ἀλλὰ ἀνεπίσημα, τὴ δεκαετία τοῦ '80, μὲ πρωτοβουλία τοῦ τότε Προέδρου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς Jacques Delors (1985-1994)²⁵. Βασικὸς προσανατολισμὸς τοῦ διαλόγου αὐτοῦ ἦταν ἡ ἀνάγκη ἀντιμετώπισης τῶν μεγάλων προκλήσεων γιὰ τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης, ὅπως ἡ προοπτικὴ μίας διεύρυνσης τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινότητας καθὼς καὶ ἡ οἰκοδόμηση μίας πολιτικῆς ἔνωσης, ἡ ὁποία θὰ μποροῦσε νὰ ἰσορροπήσει στὴ φιλοδοξία τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς νομισματικῆς ἔνωσης. Τὸ ἄρθρο 17 δίδει τώρα τὴν εὐκαιρία μίας ἐπίσημης πρακτικῆς δυνατότητας καὶ ὁ διάλογος αὐτὸς νὰ ἐνταθεῖ ἀνάμεσα στὰ θεσμικὰ εὐρωπαϊκὰ Ὄργανα καὶ τις Ἐκκλησίες.

Ἐνα ἄλλο θέμα ποὺ πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ εἶναι ἡ ταυτότητα τῶν συμμετεχόντων στὸ διάλογο. Ὁ διάλογος ἀνάμεσα σὲς Ἐκκλησίες καὶ τὰ θεσμικὰ εὐρωπαϊκὰ Ὄργανα προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῶν Ἐκκλησιῶν. Οἱ Ἐκκλησίες ἀντιλαμβάνονται τὸν διάλογο ὡς ἑταῖροι (καὶ ὄχι ὡς λομπίστες) καὶ ὑπογραμμίζουν ὅτι ἡ συνεισφορά τους προέρχεται ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ καὶ τὴν ἠθικὴ βάση τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ (καὶ ὄχι τῶν προσωπικῶν συμφερόντων τους). Ἡ προσέγγιση τῶν Ἐκκλησιῶν στὰ διάφορα κοινωνικὰ προβλήματα δὲν εἶναι πολιτικὴ. Ἡ ταυτότητα τῶν Ἐκκλησιῶν, δηλαδή ἡ ἴδια ἡ οὐσία τους, ἀποτελεῖ τὴν βάση προσέγγισης τῶν κοινωνικῶν προβλημά-

25. Τὴν πολιτικὴ αὐτὴ ἀκολούθησαν καὶ οἱ διάδοχοί του Jacques Santer (1995-1999), Romano Prodi (1999-2004), καθὼς ἐπίσης ὁ σημερινὸς Πρόεδρος José Manuel Barroso. Ἡ πρώτη ἐπίσημη συνάντηση τῶν θρησκευτικῶν ἡγετῶν, μετὰ τὴ Συνθήκη τῆς Λισσαβόνας, μὲ τὸν José Manuel Barroso, Πρόεδρο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς, τὸν κ. Jerzy Buzek, Πρόεδρο τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου καὶ τὸν κ. Herman Van Rompuy, Πρόεδρο τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Συμβουλίου, παρουσία πολλῶν Ἐπιτρόπων, ἔλαβε χώρα σὲς 19 Ἰουλίου 2010, μὲ θέμα: «Καταπολέμηση τῆς φτώχειας καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ: μὴ πρόκληση γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ διακυβέρνηση» (*Combating poverty and social exclusion an imperative for European governance*). Στὴ σύναξη αὐτὴ συμμετεῖχε καὶ ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερώνυμος Β' μὲ ἐνδιαφέρουσα τοποθέτηση.

των μέσα στο πνεῦμα μιᾶς ἐνεργητικῆς διακονίας²⁶. Ἡ δυναμικότητά της αὐτὴ στηρίζεται στὶς ἀνθρωπολογικὲς καὶ ὄχι στὶς κοινωνικοπολιτικὲς ἀρχές. Π.χ. γιὰ τὰ θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἰσότητα στὴν κοινωνία, ἡ ὀρθόδοξη προσέγγιση δὲν κάνει ἀπλῶς ἀναφορὰ στὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, ἀλλὰ στηρίζει τὴν ἐπιχειρηματολογία της στὴν κοινωνικὴ προέκταση τοῦ τριαδικοῦ δόγματος «περὶ τῆς ἰσότητος τῶν τριῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος». Ἡ κοινωνία εἶναι κοινωνία προσώπων μεταξύ τους καὶ μὲ τὸν Θεό. Π.χ. δὲν μπορεῖ νὰ μιλά κανεὶς γιὰ τὸ φυσικὸ περιβάλλον καὶ νὰ μὴν κάνει ἀναφορὰ στοῦ ὅτι ὁ φυσικὸς κόσμος ἀποτελεῖ δημιουργία τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι κάθε ἀνθρώπινη παρέμβαση καὶ κακοδιαχείρισή του εἶναι ἁμαρτία²⁷!

Τὸ ἄρθρο 17(3) θέτει ἀκόμη τρία βασικὰ ἐρωτήματα:

α) Ποιὸς θὰ συμμετέχει στοῦ διάλογο;

β) Ποιοὶ κανόνες θὰ ἐπικρατοῦν στοῦ διάλογο;

γ) Μὲ ποιά θεσμικὰ ὄργανα θὰ γίνεται αὐτὸς ὁ διάλογος²⁸;

Ὁ διάλογος δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἓνα κλειστὸ σχῆμα, γι' αὐτὸ καὶ τὸ πρόβλημα ἐντοπίζεται στὴ σύνθεση τοῦ διαλόγου. Π.χ. θὰ ἔχουμε διάλογο μόνο μὲ τὶς Ἐκκλησίες ἢ τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες, θὰ εἶναι διάλογος μόνο μὲ τὴν Κοινωνία τῶν Πολιτῶν καὶ τοὺς κοινωνικοὺς ἐταίρους²⁹ ἢ μόνο μὲ τὶς φιλοσοφικὲς καὶ μὴ ὁμολογιακὲς ομάδες;

Τί σημαίνει ὅμως «ἀνοιχτός» διάλογος; Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἐνδιαφέρει μόνον τοὺς ἐκπροσώπους τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν εὐρωπαϊκῶν ὀργάνων, ἀλλὰ καὶ τοὺς νομοθέτες ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ τοὺς ζητηθεῖ νὰ συντάξουν τὶς νομικὲς ἐρμηνεῖες γιὰ τὴ Συνθήκη τῆς Λισσαβόνας.

26. ΜΠΕΡΔΙΑΓΙΕΦ ΝΙΚ., *Γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀνισότητα*, ἔκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1984.

27. Βλ. σχετικὰ G. FLOROFKY, *Christianity and culture*, ἔκδ. Norland Publishing Company, Massachussets 1974. ΜΠΕΡΔΙΑΓΙΕΦ ΝΙΚ., *Χριστιανισμὸς καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα*, ἔκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1986. ΠΕΤΡΟΥ ΙΩΑΝ., *Θεολογία καὶ κοινωνικὴ δυναμικὴ*, ἔκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ ΓΕΩΡ., *Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, ἔκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999.

28. Σύμφωνα μὲ τὶς Διατάξεις περὶ θεσμικῶν ὀργάνων τοῦ ἄρθρου 13 τῆς Συνθήκης τῆς Λισσαβόνας, τὰ νέα εὐρωπαϊκὰ ὄργανα εἶναι ἑπτὰ: τὸ Εὐρωπαϊκὸ Κοινοβούλιο, τὸ Εὐρωπαϊκὸ Συμβούλιο, τὸ Συμβούλιο, ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ, τὸ Δικαστήριό τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, ἡ Εὐρωπαϊκὴ Κεντρικὴ Τράπεζα καὶ τὸ Ἐλεγκτικὸ Συνέδριο.

29. Σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 152 τῆς Συνθήκης τῆς Λισσαβόνας, «περὶ Κοινωνικῆς πολιτικῆς», ὀρίζεται ὅτι «ἡ Ἐνωση ἀναγνωρίζει καὶ προάγει τὸ ρόλο τῶν κοινωνικῶν ἐταίρων στοῦ ἐπίπεδο της, λαμβάνοντας ὑπόψη τὴν ποικιλομορφία τῶν ἐθνικῶν συστημάτων...».

Ὡς πρὸς τὴν ἔρμηνεία τῶν εὐρωπαϊκῶν κανόνων ὑπάρχει μία σαφὴς ἰδιαιτερότητα: ἐὰν οἱ ἔρμηνεῖς βρῶνται σὲ ἀντίθεση, τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον ἀποδέχεται ἐκείνη τὴν ἔρμηνεία ἢ ὁποῖα διασφαλίζει, ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερα, τὴν ὑλοποίηση τῶν βασικῶν στόχων τῶν Εὐρωπαϊκῶν Συνθηκῶν.

Ἄρα, τὸ Ἄρθρο 17(3) ἐπιδέχεται πολλαπλὴς ἔρμηνεῖς. Ὁ χαρακτήρας τοῦ διαλόγου μπορεῖ νὰ κάνει ἀναφορὰ τὴν ἴδια στιγμή στους ἐταίρους (ἀνοιχτὸς διάλογος ὡς πρὸς τοὺς συμμετέχοντες) καὶ στὸ περιεχόμενο (ἀνοιχτὸς διάλογος ὡς πρὸς τὴ θεματολογία). Σίγουρα ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ βρῶνται πιὸ κοντὰ στὴν πρώτη πρόταση. Σύμφωνα μὲ τὴν ἔρμηνεία πού δίδεται ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς³⁰ ὁ ὅρος «ἀνοιχτὸς διάλογος» σημαίνει ὅτι οἱ Ἐκκλησίες καὶ οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες ἀναγνωρίζονται ἀπὸ τὰ Κράτη-μέλη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅταν μιᾶμε στὴν πολιτικὴ γλῶσσα γιὰ ἓνα ἀνοιχτὸ διάλογο αὐτὸ ἔρμηνεύεται ὅτι οἱ συμμετέχοντες μποροῦν νὰ μιλήσουν γιὰ ὅλα τὰ θέματα. Ἡ ἔμφαση δηλαδὴ δὲν δίδεται στους συμμετέχοντες ἀλλὰ στὸ περιεχόμενο τοῦ διαλόγου.

Ἡ συστηματικὴ ἔρμηνεία τοῦ ἄρθρου 17(3) θέτει ἀκόμη μία ἐπιμέρους πτυχή. Τοὺς συμμετέχοντες στὸ διάλογο. Στὴν πραγματικότητα τὸ σημεῖο 17(1) ἀναφέρει, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι οἱ Ἐκκλησίες καὶ οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες, τῶν ὁποίων ἡ νομικὴ ὑπόσταση ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὰ Κράτη-μέλη, εἶναι οἱ συμμετέχοντες στὸ διάλογο μὲ τὰ θεσμικὰ ὄργανα. Ἐπίσης ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση σέβεται τὸ καθεστῶς πού ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὶς διατάξεις τοῦ ἐθνικοῦ δικαίου καὶ τὴν ἀποκλειστικὴ ἀρμοδιότητα γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ θέματα τὴν ἔχει τὸ Κράτος-μέλος. Σύμφωνα μὲ τὸ Ἄρθρο 17(3) οἱ ἐκκλησίες καὶ οἱ θρησκευτικὲς ὀργανώσεις ὑποβάλλουν τὶς προτάσεις τους στὰ ἀρμόδια ὄργανα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης καὶ τὰ τελευταῖα ζητοῦν τὴ συνεργασία ἐπὶ σχετικῶν θεμάτων. Τὶ ἀκριβῶς ἐκφράζει ὅμως τὸ Ἄρθρο 17(3) ὅταν ἀναφέρεται σὲ μία Ἐκκλησία ἢ σὲ μία θρησκευτικὴ κοινότητα; Εἶναι ἄραγε ἀποδεκτὴ μία ὀργάνωση ἢ μία μὴ κερδοσκοπικὴ ὁμάδα ὡς Ἐκκλησία ἢ ἀκόμη καὶ ὅταν ἀναγνωρισθεῖ ἢ ἴδια ὡς Ἐκκλησία ἀπὸ τὰ Κράτη-μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης³¹;

30. Βλ. τὴν ἴσοσελίδα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς http://ec.europa.eu/dgs/policy_advisers/activities/dialogues_religions/index_en.htm.

31. Βλ. π.χ. τὴν ἀπόφαση Εὐρωπαϊκοῦ Συμβουλίου Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων (5 Ἀπριλίου 2007) γιὰ τὴ Σαηεντολογία ὡς Θρησκεία. Ἐφημερίδα «*Ethique et Liberté*», *Eglise de Scientologie*, 4(2009)5. Πρὸβλ. Un bouddhisme belge fleurit, Ἐφημερίδα *La libre Belgique*, 19-20.12.2009, σελ. 6.

Στὸ πλαίσιο τοῦ διαλόγου μὲ τὴν Κοινωνία τῶν Πολιτῶν, ἡ ἔννοια τοῦ «άνοιχτοῦ διαλόγου», σύμφωνα μὲ τὴν Συνθήκη γιὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσι, στὶς Διατάξεις περὶ δημοκρατικῶν ἀρχῶν, τὸ ἄρθρο 11(2) ἀναφέρει ὅτι τὰ θεσμικὰ Ὑργανα γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ συνοχὴ καὶ τὴ διαφάνεια τῶν δράσεων τῆς Ἑνώσης «*διατηροῦν ἀνοιχτό, διαφανῆ καὶ τακτικὸ διάλογο μὲ τὶς ἀντιπροσωπευτικὲς ἐνώσεις καὶ τὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν*». Ἄρα, οἱ Ἐκκλησίες δὲν μποροῦν νὰ προσέλθουν στὸ διάλογο παρὰ μόνον μέσα ἀπὸ μία ἀνοιχτὴ θεματολογία ἢ ὁποία θὰ διασφαλίζει τὸν διάλογο αὐτὸ καὶ θὰ ἐπιτρέπει νὰ συζητοῦνται ὅλα τὰ θέματα τὰ ὁποία προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσι.

Ὅπως διαφαίνεται ἡ ἔννοια τοῦ ἀνοιχτοῦ διαλόγου, ὅπως τουλάχιστον τὴν ἀποδίδουν οἱ συγγραφεῖς τῆς Συνθήκης τῆς Λισσαβόνας, δὲν μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια. Καταλήγουμε, λοιπόν, στὴν οὐσία καὶ τὸ ἀντικείμενο αὐτοῦ τοῦ διαλόγου. Στὸ σεβασμὸ τῆς ταυτότητας τῶν συμμετεχόντων. Ἡ ταυτότητα τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι θρησκευτικὴ, καὶ ὡς ἐκ τούτου τὰ Εὐρωπαϊκὰ Ὑργανα πρέπει νὰ σεβαστοῦν αὐτὴν τὴν θρησκευτικὴ ταυτότητα. Ὁ διάλογος μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν Ὑργάνων πρέπει νὰ σεβαστεῖ αὐτὴ τὴν θρησκευτικὴ ταυτότητα. Τὸ Ψήφισμα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου τῆς 13ης Ἰανουαρίου 2009, σχετικὰ μὲ τὶς προοπτικὲς ἀνάπτυξης τοῦ διαλόγου τῶν πολιτῶν στὸ πλαίσιο τῆς Συνθήκης τῆς Λισσαβόνας, τονίζει «*ὅτι πέραν τοῦ διαλόγου μὲ τὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητος ἕνας ἀνοικτός, διαφανῆς καὶ τακτικὸς διάλογος τῆς Ἑνώσης μὲ τὶς Ἐκκλησίες καὶ τὶς Θρησκευτικὲς Κοινότητες, ὅπως προβλέπεται ἀπὸ τὴ Συνθήκη τῆς Λισσαβόνας*»³².

Ἡ διαφάνεια ἀποτελεῖ ἕνα ἀκόμη οὐσιαστικὸ χαρακτηριστικὸ αὐτοῦ τοῦ διαλόγου³³. Ἡ διαφάνεια ἀποτελεῖ τὴ δομὴ τῶν δημοκρατικῶν κοινωνιῶν καὶ εἶναι ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ νὰ διασφαλίσαι τὴ συμμετοχὴ τῶν κοινωνικῶν ἐταίρων στὸ διάλογο, ὥστε νὰ ληφθοῦν οἱ σωστὲς πολιτικὲς ἀποφάσεις. Στὸ ἐπίπεδο τῶν Ἐκκλησιῶν ὁ διάλογος αὐτός, μέσα στὰ πλαίσια τῆς Συνθήκης τῆς Λισσαβόνας, προσφέρει τὴν εὐκαιρία στοὺς πολίτες νὰ ἔχουν πρόσβαση στὶς θέσεις καὶ τὶς τοποθετήσεις τῶν Ἐκκλησιῶν μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν εὐρω-

32. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0010+0+DOC+XML+V0//EL>.

33. <https://webgate.ec.europa.eu/transparency/regrin/infos/codeofconduct.do>.

παϊκῶν Ὁργάνων. Ἐπιτρέπει ἐπίσης τὴν κατανόηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐνεργειῶν σὲ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο. Ἀκόμη, ἕνας διαφανὴς καὶ συνεχὴς διάλογος, ἀποτελεῖ μία ἀπόδειξη γιὰ ὅλους ἐκείνους οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι οἱ Ἐκκλησίες μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλον τρόπο, μποροῦν νὰ ἐπιδράσουν στὶς πολιτικὲς ἀποφάσεις. Διαφάνεια σημαίνει ὅτι ὁ καθένας πρέπει νὰ ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίζει, σὲ κάθε στιγμή, ποιοὶ εἶναι οἱ ἐταῖροι, οἱ στόχοι καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ διαλόγου.

Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἔχει συσταθεῖ εἰδικὴ ὁμάδα συντονισμοῦ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς μὲ στόχο τὴ δημιουργία κοινῶν μητρώου ἑκπροσώπων συμφερόντων³⁴ στὰ θεσμικὰ Ὑργανα. Μάλιστα στὸ εἰδικὸ ἔγγραφο γιὰ τὴν ἐγγραφή ὑπάρχει καὶ εἰδικὴ κατηγορία γιὰ τὶς Ἐκκλησίες καὶ ἀναφέρει: «*Ἀντιπρόσωποι Θρησκειῶν, Ἐκκλησιῶν καὶ κοινότητες διαφόρων πεποιθήσεων*»³⁴.

Ταυτότητα καὶ ταυτότητες στὴν Εὐρώπη

Ὁ Γάλλος ἀνθρωπολόγος Claude Levi-Strauss (1908-2009) ἀφιέρωσε ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴ ζωὴ του στὴ μελέτη τῶν λεγόμενων «*πρωτόγονων*» λαῶν, προσπαθώντας νὰ κατανοήσῃ τὸν ἰδιαίτερο τρόπο σκέψης καὶ δράσης τους. Εἶχε μάλιστα ἐκφράσει τὴν ἀνησυχία του ὅτι ἡ παγκόσμια διάδοση τῆς οἰκουμενικῆς ἐλευθερίας θὰ ὀδηγοῦσε ἀναγκαστικὰ καὶ στὴν ἐξαφάνιση τῆς πολιτισμικῆς ἑτερότητας καὶ τῆς ἰδιαιτερότητας. Ὁ ἴδιος προέτρεπε τοὺς ἐρευνητὲς «*νὰ ἀναζητοῦν πέρα ἀπὸ τὶς συγκεκριμένους ἱστορικὲς συνθήκες*» τὶς ἐκάστοτε παραδόσεις, μύθους, τελετουργίες, κοινωνικὲς δομές, τέχνες καὶ θρησκείες, «*τὴν κοινὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, πού βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἀτελείωτη ποικιλία χιλιάδων ἐφήμερων ἀνθρώπινων κόσμων*». Εἶναι δυνατὸ μάλιστα νὰ ὑπάρχουν πολιτισμοὶ πού ἀντεξελίσσονται, γι' αὐτὸ καὶ ἡ πολιτισμικὴ διαφορὰ δὲν

34. Μέχρι σήμερον ἔχει κάνει τὴν ἐγγραφή ἡ Ἐκκλησία τῆς Σουηδίας, ἡ Ἀντιπροσωπεία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ ἡ Ἀντιπροσωπεία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση. Ἦδη ὁμως γίνεται μία συγκεροτημένη κίνηση μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν νὰ ὑπάρξῃ ἕνας ξεχωριστὸς τρόπος ἐγγραφῆς γιὰ τὶς Ἐκκλησίες καὶ νὰ μὴ ταυτίζονται μὲ τὶς ἄλλες ὁμάδες τῆς Κοινωνίας τῶν Πολιτῶν. Ἡ πρόταση αὐτὴ βρίσκεται σὲ σχετικὸ ἀνεπίσημο ἔγγραφο μὲ τὸν τίτλο: «*The European Commission's Register of Interest Representatives: An Update*».

έγκειται στο επίπεδο της προόδου αλλά στον τρόπο σκέψης και ζωής, δηλαδή της ίδιας της ταυτότητας των λαών.

Ἡ πλειονότητα τῶν Κοινωνιολόγων καὶ οἱ Κοινωνικοὶ Ἐπιστήμονες δέχονται ὅτι ἡ ταυτότητα τῶν λαῶν δὲν εἶναι οὔτε σταθερὴ οὔτε καὶ ἀποτυπωμένη, ἀλλὰ ἀναδημιουργεῖται καὶ ἐξελίσσεται συνεχῶς³⁵. Ἐὰν δεχθοῦμε ὅτι καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ ταυτότητα ὑπόκειται σὲ ποικίλες ἐπιρροές, ποιά θὰ μπορούσαν νὰ ἦταν τὰ συστήματα ἀξιῶν πάνω στὰ ὁποῖα θὰ μπορούσε νὰ γίνεῖ ἕνας οὐσιαστικὸς διάλογος; Πιστεύουμε ὅτι ἡ σημερινὴ εὐρωπαϊκὴ διανόηση χαρακτηρίζεται ἀπὸ δύο διαφορετικὰ συστήματα ἀξιῶν: τὸ ἕνα βασίζεται στὶς ἀνθρωπολογικὲς θεωρίες πού κληρονομήθηκαν ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἐνῶ τὸ ἄλλο βασίζεται σὲ μία παραδοσιακὴ θρησκευτικὴ προσέγγιση. Αὐτὴ ἡ ἀντίθεση χαρακτηρίζεται συχνὰ ὡς διαφωνία μεταξὺ τοῦ φιλελεύθερου ἀνθρωπισμοῦ, βασισμένου στὴν ἐπιστημονικὴ γνώση ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὶς θεολογικὲς καὶ μεταφυσικὲς ἀντιλήψεις τοῦ παρελθόντος. Στὴν πραγματικότητα ὅμως ἀσχολούμαστε μὲ δύο πολλὰ ἀνόμοιες ἐκφάνσεις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ: ἡ μία προέρχεται ἀπὸ τὶς ἀθεϊστικὲς πεποιθήσεις καὶ ἡ ἄλλη ἐμπνέεται ἀπὸ τὴ Θρησκεία καὶ τὶς πνευματικὲς ἀξίες. Ἡ Θρησκεία, ἐπιπλέον, δὲν ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στὴ σφαῖρα τοῦ παρελθόντος· ἀποτελεῖ μία ζωτικῆς σημασίας πνευματικὴ δύναμη, πού ἐμπνέει ἑκατομμύρια ἀνθρώπων σὲ ὁλόκληρη τὴν οἰκουμένη. Ἀκόμη καὶ στὴν Εὐρώπη, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ ἐκκοσμίκευση, ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω, ὁ δημόσιος βίος χωρὶς Θρησκεία εἶναι ἀδιανόητος. Ἡ Θρησκεία ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ στοιχεῖα συνοχῆς στὴ νέα Εὐρώπη. Πολλὲς φορές, ὅμως, ἡ Θρησκεία ἀποτέλεσε τὴ βάση γιὰ ἐθνικιστικὲς διαμάχες, πού κι αὐτὲς ἔχουν πολιτικὰ ἢ κοινωνικὰ αἷτια, καὶ μποροῦν νὰ ἐπιλυθοῦν μὲ κοινωνικὰ μέτρα πρὶν ἀποκτήσουν θρησκευτικὴ χροιά. Ἐπομένως, κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ μιλήσει γιὰ ἕνα ξεπερασμένο θρησκευτικὸ σύστημα ἀξιῶν ἰκανὸ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὶς νέες ἐκκοσμιευμένες θέσεις καὶ κανόνες.

Ἡ οὐσιαστικὴ ἐρώτηση περιστρέφεται, κυρίως, γύρω ἀπὸ τὴν ἀντίθεση τῶν ἀξιῶν αὐτῶν πού ὀδηγεῖ μερικὲς φορές σὲ πολιτικὲς, θρησκευτικὲς ἢ ἔνοπλες συγκρούσεις. Ἄρα, ὁ διάλογος μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν

35. ΤΣΑΡΑΣ ΤΑΙΗΛΟΡ, *Πολυπολιτισμικότητα. Ἐξετάζοντας τὴν πολιτικὴ τῆς ἀναγνώρισης*, Α. Gutmann (ἐπιμ.), μετ. Φ. Παιονίδης, ἔκδ. Πόλις, Ἀθήνα 1997. JURGEN HABERMANS, *Time of Transitions*, ἔκδ. Polity, Cambridge 2006, σελ. 150-151. FERNAND BRAUDEL, *Γραμματικὴ τῶν Πολιτισμῶν*, ἔκδ. Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 2001, σελ. 23.

Όργάνων θὰ εἶναι ἀποτελεσματικὸς ἐὰν ἀποτραποῦν παρόμοιες συγκρούσεις μέσω τῆς ἐναρμόνισης τῶν δύο ἀξιακῶν συστημάτων, τὰ ὁποῖα προορίζονται γιὰ νὰ συνυπάρξουν στὸ εὐρωπαϊκὸ μέλλον. Τὸ νὰ προτείνει κανεὶς μόνο τὴ μία ἐκ τῶν δύο ἀξιῶν καὶ νὰ τὴν ἀποδεχθεῖ μάλιστα ὡς οἰκουμενική, ὥστε νὰ ἀποφευχθοῦν κάποιες συγκρούσεις, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἐναλλακτικὲς λύσεις, σημαίνει τροφοδότηση μίας πιθανῆς ἔκρηξης τῆς σημερινῆς διαπολιτισμικῆς κατάστασης. Ἀκραῖο παράδειγμα μίας παρόμοιας σύγκρουσης ἀποτελοῦν οἱ κατὰ καιροὺς ποικίλες φονταμενταλιστικὲς τάσεις. Ἡ ἐμφάνισή τους, τὶς περισσότερες φορές, ταυτίζεται ἢ καὶ ἐκφράζεται ὡς ἀντίδραση ἀπέναντι στὸν σύγχρονο «δυτικὸ» κόσμ³⁶. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ φονταμενταλισμὸς δὲν ἔχει οὔτε ὑπηκοότητα, οὔτε Θρησκεία καὶ κανεὶς δὲν ἀμφισβῆσει ὅτι ἄλυτα προβλήματα ἐθνικῆς ἢ πολιτικῆς φύσης ἀποτελοῦν τὶς κύριες αἰτίες ἀκραίων ἐνεργειῶν. Ἀλλὰ εἶναι ἐξίσου ἀδιαμφισβήτητο τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι αὐτῶν τῶν τάσεων ἐμπνέονται, πολλές φορές, ἀπὸ μίαν θρησκευτικὴν ἰδεολογία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀπάντηση στὴν ἡγεμονία τῆς δυτικῆς κρίσης.

Οἱ νεοφιλελεύθεροι οὐμανιστές (καὶ ἐντὸς τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου) –δὲν μιλοῦμε γιὰ ἀθεϊστές, ἀλλὰ γιὰ μίαν νέα τάση, ἡ ὁποία ἔχει βαθεῖα ἀπωθημένα ἀπέναντι στὸν Χριστιανισμὸ, κατάλοιπα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ παρελθόντος³⁷ – τῆς Εὐρώπης ἐπικρίνουν τὶς θρησκευτικὲς γιὰ τὴν ἐπιθετικὴ δράση τους, ἢ

36. Βλ. τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Regis Deprey πρὸς τὸν Jack Lang, πρῶην Ὑπουργὸν Παιδείας τῆς Γαλλίας, μὲ θέμα: “*L’enseignement du fait religieux dans l’école laïque*” (2002). Πρὸβλ. ἐπίσης E. BLEICH, “Introduction: Muslims and the State in the Post-9/11 West”, Περιοδικὸν *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35, 3(2009)353-60. L. STORM, “The Dilemma of the Islamists: Human Rights, Democratization and the War on Terror”, Περιοδικὸν *Middle East Policy* 16, 1(2009)101-112. J. WITHER, “Selective Engagement with Islamist Terrorists: Exploring the Prospects”, Περιοδικὸν *Studies in Conflict & Terrorism* 32, 1(2009)18-35.

37. Οἱ ρυθμίσεις γιὰ τὴν ἰθαγένεια καὶ τὴν ψήφο τῶν μεταναστῶν στὴν Ἑλλάδα προκάλεσαν ἔντονες ἀντιπαραθέσεις καὶ ἔγιναν ἀφορμὴ γιὰ πολιτικο-ἰδεολογικὲς συγκρούσεις καὶ ξεκαθαρίσματα ἐνδοπαραταξιακῶν λογαριασμῶν. Σύμφωνα μὲ ἐπίσημα στοιχεῖα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δείκτη Ἐνσωμάτωσης Μεταναστῶν (MIPEX), ἡ Ἑλλάδα ὑπολείπεται σχεδὸν τοῦ συνόλου τῶν εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν στὶς διαδικασίες πρόσβασης στὴν ἰθαγένεια. Μόνο ἡ Αὐστρία εἶναι χειρότερη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὸν τομέα αὐτόν, τὴ στιγμή ὅμως πού ἡ ἴδια Χώρα ἐπιτυγχάνει καλύτερα ἀποτελέσματα στὸν τομέα τῆς συμμετοχῆς τῶν μεταναστῶν στὴν πολιτικὴ ζωὴ. Οἱ κυβερνητικὲς ἐπιλογὲς σὲ ἰθαγένεια καὶ ψήφο προσπαθοῦν νὰ φέρουν τὴ Χώρα μας κάπου στὸ μέσο ὄρο τῶν εὐρωπαϊκῶν σταθερῶν, ὅπως ἰσχύουν σήμερα. Ἐπίσης, παράλληλα μὲ τὸ φαινόμενο τῆς Ἰσλαμοφοβίας στὴν Εὐρώπῃ ἀναπτύσσεται καὶ μίαν νέα μορφή Χριστιανοφοβίας. Στὸ τελικὸ

όποια είναι υποθετικά ριζωμένη μέσα στο θρησκευτικό τους γίνεσθαι, καθώς και για την υποτιθέμενη ανικανότητά τους να συνυπάρξουν μεταξύ τους ειρηνικά³⁸. Στην ευρωπαϊκή ιστορία, ειδικότερα, ο Χριστιανισμός συνυπήρξε άριστα τόσο με τον Ιουδαϊσμό όσο και με το Ισλάμ. Το εάν υπάρχουν δυσκολίες, αυτές εντοπίζονται στην αντιμετώπιση του στρατευμένου αθεϊσμού και την εκκοσμίκευση, που αποτελούν μία πραγματική πρόκληση στην ίδια τη θρησκευτική ταυτότητά τους. Αντιθέτως, έντελως απαράδεκτη, για τις περισσότερες θρησκείες, θεωρείται η προσπάθεια που επιτελείται σε πολλά Κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης να απαγορευθεί ή Θρησκεία ή ακόμη και των θρησκευτικών συμβόλων από τη δημόσια σφαίρα – σχολεία, πανεπιστήμια, δικαστικές αίθουσες πολιτική και κοινωνική ζωή – και να περιορισθεί στην ιδιωτική σφαίρα³⁹.

κείμενο του Συνεδρίου που διοργάνωσε το «Durban Review» στη Γενεύη (20-24 Απριλίου 2009) αναγνωρίζει το φαινόμενο της Χριστιανοφοβίας και σημειώνει σχετικά: «*Deplores the global rise and number of incidents of racial or religious intolerance and violence, including Islamophobia, anti-Semitism, Christianophobia and anti-Arabism manifested in particular by the derogatory stereotyping and stigmatization of persons based on their religion or belief...*». Πρβλ. ΓΟΥΝΕΛΑ ΣΩΤ., 'Ο Αντιχριστιανισμός, έκδ. Άρμος, Αθήνα 2009.

38. Ένα από τα κύρια επιχειρήματα στις συζητήσεις για τη συγγραφή της ευρωπαϊκής συνταγματικής Συνθήκης ήταν ακριβώς και ο φόβος των ευρωπαίων πολιτών για τους Μουσουλμάνους, αλλά και η είσοδος της Τουρκίας στην Ένωμένη Ευρώπη.

39. Ένδεικτικά από την πλούσια βιβλιογραφία που υπάρχει με το θέμα αυτό βλ. JEAN-CHRISTOPHE ATTIAS και PIERRE GISEL (έπιμ.), *Enseigner le judaïsme à l'Université*, έκδ. Labor et Fides, Genève 1998. PHILIPPE BARLEY, JEAN-MARIE GENARD, *L' historien et la religion: réflexions et ressources pour la recherche et l'enseignement en histoire du fait religieux*, CRDP de l'Académie d'Orléans-Tours, coll. «Les guides pédagogiques», 2005. BOESPFLUG FRANCOIS, DUNAND FRANCOISE et WILLAIME JEAN-PAUL, *Pour une mémoire des religions*, έκδ. La Découverte, Paris 1996. *Enseigner l'histoire des religions dans une démarche laïque. Représentations-Perspectives-Organisation des apprentissages: actes du colloque international de Besançon 20-21 novembre 1991*, Besançon, CNDP/CRDP, 1992. Danièle Hervieu-Lèger (έπιμ.), *La religion au Lycée. Conférences au lycée Buffon 1989-1990*, Paris, Editions du Cerf, Paris 1990. MESSNER FRANCIS (έπιμ.), *La culture religieuse à l'école*, έκδ. Editions du Cerf, Paris 1995. Ministère de l' Education Nationale, *L'enseignement du fait religieux*, Scèrèn, CRDP Academie de Versailles, 2003, «Les Actes de la DESCO». Ministère de la Culture, Ministère de l' Education Nationale, de l' Enseignement Superieur et de la Recherche, *Forme et sens. Colloque sur la formation à la dimension religieuse du patrimoine culturel. École du Louvre*, La Documentation Française, Paris 1997.

Ὁ διάλογος μεταξύ τῆς Θρησκείας καὶ τοῦ νεοφιλελεύθερου οὐμανισμοῦ, πού τόσο χρειάζομαστε σήμερα, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ θεολογικὸς διάλογος, ἀλλὰ ὁ ἀνθρωπολογικὸς διάλογος, μὲ βασικὸ θέμα τὸ πεπρωμένο τῆς ἀνθρωπότητας. Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι οἱ Ἐκκλησίες καὶ οἱ παραδοσιακὲς θρησκείες μποροῦν νὰ προσφέρουν ἕνα οὐσιαστικὸ παράδειγμα στὴ σύγχρονη κοινωνία. Τὸ ἦθος τοῦ κάθε ἀνθρώπου ἐκτιμᾶται μὲ βάση τὴν κλίμακα ἀρετῶν καὶ ἀξιών πού καθιέρωσε ἡ κοινωνικὴ συμβίωση τῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι, ὅταν ἐξετάζουμε τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων, ἐξετάζουμε τὴ συμπεριφορὰ τους μὲ βάση τοὺς γραπτοὺς καὶ ἄγραφους ἠθικοὺς κώδικες ἀξιών καὶ ἀξιολόγησης τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας, στὴν ὁποία ζοῦν. Μία ἀπάντηση γιὰ τὸ τί μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀνθρώπινο ἦθος δίνει καὶ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Τὸ ἦθος γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἔχει ἄμεση σχέση μὲ αὐτὸ πού εἶναι ὁ ἄνθρωπος «κατὰ φύσιν». Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πρόσωπο «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ. Ὡς πρόσωπο εἶναι πλασμένος νὰ κοινωνεῖ ἀγαπητικὰ μὲ τὰ ἄλλα ἀνθρώπινα πρόσωπα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ κατ' ἐξοχὴν πρόσωπο τοῦ Θεοῦ καὶ Δημιουργοῦ του, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπίσης μία ἀγαπητικὴ κοινωνία τριῶν προσώπων. Ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει ὡς πρόσωπο, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο ὑπαρξης τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὁ κάθε πιστὸς συνδέεται μαζί της μὲ τὴν «μία πίστη» καὶ τὸ «ἕνα βάπτισμα». Σὲ αὐτὴ τὴν ζωὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, βασιίεται τὸ χριστιανικὸ βίωμα, ὄχι σὲ ἀόριστες ιδέες. Ἡ ἐγγύτητα λοιπὸν μὲ τὸ πρωτότυπό μας, τὸν τριαδικὸ Θεό, εἶναι τὸ κριτήριον γιὰ νὰ δοῦμε κατὰ πόσο ὁ ἄνθρωπος ζεῖ «κατὰ φύσιν», ὡς πρόσωπο κατὰ τὴν «εἰκόνα τοῦ Θεοῦ». Ὅταν ἀπορρίπτεται αὐτὴ ἡ σχέση ἢ κοινωνία τῶν ἀνθρωπίνων προσώπων μεταξύ τους, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ Θεὸ διαλύεται καὶ ἐπικρατοῦν τὰ ἐπιμέρους ἀτομικὰ θελήματα τοῦ καθενός. Γιὰ νὰ λειτουργήσῃ ἢ ἀνθρώπινη φύση, ὡς τέλεια κοινωνία ἀγάπης τῶν προσώπων, χρειάζεται τὴν «καλὴν ἀλλοίωσιν», κάτι πού δὲν εἶναι ἔργο ἀνθρώπινο, ἀλλὰ τοῦ Χριστοῦ. Τὸ δῶρο αὐτό, προσφέρεται στὸν ἄνθρωπο, καὶ μέσα ἀπὸ τὴ μετάνοια (ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου σκέψης), ἀποκτᾶ ἐπίγνωση τῆς ἀνεπάρκειας τῆς αὐτοτελοῦς ἀνθρώπινης φύσης καὶ διψᾷ γιὰ τὴν προσωπικὴ κοινωνία μὲ τὸ Θεό.

Οἱ παραπάνω ἔννοιες εἶναι ξένες γιὰ τὸν νεοφιλελεύθερο οὐμανισμό, ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλεται, μὲ ὅλη τὴ σημασία τῆς λέξεως (*laïcité agressive*), μὲ τὴ μορφὴ τῶν σύγχρονων ἀτομικῶν δικαιωμάτων⁴⁰. Παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἀντίλη-

40. ΓΙΟΥΛΤΣΗ ΒΑΣ., *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, Θεσσαλονίκη 1996³, σελ. 117. Πρβλ. ΖΟΡΜΠΑ ΚΩΝ., *Εὐρώπη, Θρησκεία, Πολιτισμός*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2003, σελ.

ψης είναι η πρόσφατη απόφαση, στις 3 Νοεμβρίου 2009, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, για την μη παρουσία του έσταυρωμένου στις σχολικές αίθουσες των ιταλικών σχολείων, γιατί παραβιάζει την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου! Έάν αυτός ο συλλογισμός είναι αληθής, τότε τί θα πρέπει να κάνουμε με την ύπαρξη των κωδωνοστασίων των χριστιανικών ναών, μέσα στις πόλεις και τα χωριά, στην Ευρώπη; Για να αποφύγουμε την προσβολή των θρησκευτικών πεποιθήσεων όλων των ανθρώπων, οι όποιοι προέρχονται από άλλους πολιτισμούς, πρέπει να γκρεμίσουμε τους ρωμανικούς ή τους γοτθικούς καθεδρικούς ναούς, ή να αποσύρουμε από τα μουσεία όλους τους πίνακες που παρουσιάζουν την Παρθένο με τον Χριστό ή τη Σταύρωση ή την αποκαθήλωση ή σηνές από την ζωή ενός Αγίου, ή ακόμη και να τροποποιήσουμε τις ήμερομηνίες των εορτών του ημερολογίου μας; Δεν νομίζουμε ότι όλα αυτά θα αποτελούσαν πρόοδο για την καλύτερη κατανόηση ανάμεσα στους πολιτισμούς⁴¹; Είναι προφανές ότι ένα Κράτος πρέπει να παραμένει θρησκευτικά ουδέτερο, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι το Κράτος αυτό πρέπει να καταλήξει σε ένα Κράτος ενάντια σε κάθε μορφή θρησκείας.

Υπάρχουν πολλά ακόμη παραδείγματα που προβάλλουν την αντίθεση μεταξύ των σύγχρονων αντιλήψεων και των παραδοσιακών θρησκευτικών θέσεων σε θέματα ήθικης. Η Έκκλησία, ειδικότερα, επιμένει στην ακεραιότητα του γάμου, την μη αναγνώριση των ομοφυλοφιλικών σχέσεων, στο απαράδεκτο της τεχνητής διακοπής της ανθρώπινης ζωής, είτε πρόκειται για άμβλωση, αντισύλληψη ή εϋθανασία κ.ά. Αντιθέτως, η ούμανιστική αντίληψη διαδίδει “την ελευθερία της αγάπης”, αγωνίζεται για τα δικαιώματα των σεξουαλικών μειονοτήτων, προωθεί την ιδέα της ελεύθερης χρήσης των ζωής κ.λπ. Έάν παρόμοιοι κανόνες κηρύσσονται ως καθολικοί και επιβάλλονται σε όλόκληρο τον πληθυσμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πλήρως και άνευ όρων, διακινδυνεύουμε να δημιουργήσουμε μία Ευρώπη που δεν θα γίνει ποτέ ένα αληθινό σπίτι για τα έκα-

149 κ.έξ. Πρβλ. CARDINAL PAUL POUPARD, *L'Église devant les Nouvelles Formes de Religiosité et le Néopaganisme*, Conference au Musée d' Art moderne et contemporain, Nice (France), 1.4.1998.

41. SILVIO MARCUS HELMONS, *Un arrêt stupéfiant*, Έφημερίδα *La Libre Belgique*, 25.11.2009, σελ. 51.

τομμύρια τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων ἡ συμπεριφορὰ καὶ ὁ τρόπος ζωῆς βασίζεται στὴν ἀληθινὴ θρησκευτικότητα⁴².

Ἡ πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων στὴν Εὐρώπη συνδέεται μὲ τὸ Χριστιανισμό. Μὲ τὴ διεύρυνση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως διάφορες κυρίως Ὁρθόδοξες Χῶρες, συμπεριλαμβανομένης τῆς Κύπρου, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Ρουμανίας, τῆς Ἑλλάδας (ἴσως καὶ τῆς Ρωσίας), οἱ Χῶρες αὐτὲς μποροῦν νὰ διαμορφώσουν ἕναν κοινὸ “ὀρθόδοξο λόγο” στὸ διάλογο μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ Ὑργανα. Γιὰ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ὁ διάλογος ἀποτελεῖ θέμα προτεραιότητας. Γι’ αὐτὸ καὶ εἶναι κρίσιμο οἱ Ἐκκλησίες νὰ περιλαμβάνονται στὸ διάλογο μὲ τὰ θεσμικὰ Ὑργανα.

Οἱ Ἐκκλησίες, γιὰ τὸ νομοθέτη, ἀποτελοῦν μέρος τῆς Κοινωνίας τῶν Πολιτῶν, ἀλλὰ δὲν ταυτίζονται μὲ τὶς Μὴ Κυβερνητικὲς Ὑργανώσεις. Οἱ Ἐκκλησίες ἀποτελοῦνται ἀπὸ μεγάλες πληθυσμιακὲς ομάδες, μερικὲς φορές καὶ τὸ σύνολο τοῦ ἴδιου τοῦ πληθυσμοῦ. Εἶναι φυσικό, ἀπὸ δημοκρατικῆς πλευρᾶς, νὰ εἰσακουσθοῦν. Τί σημαίνει ὁμως ἡ φράση: «Ἡ Ἑνωση σέβεται καὶ δὲν θίγει τὸ καθεστῶς πού ἔχουν σύμφωνα μὲ τὸ ἐθνικὸ δίκαιο οἱ Ἐκκλησίες...»; Ἡ σημασία τῆς φράσης αὐτῆς γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἢ καὶ γιὰ ἄλλες Ὁμόδοξες Ἐκκλησίες, εἶναι σαφῆς. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἔχει κάθε δικαίωμα νὰ ἐπιδιώξει τὸν διάλογο μὲ τὰ ἀρμόδια εὐρωπαϊκὰ θεσμικὰ Ὑργανα γιὰ θέματα πού ἐνδιαφέρουν τὴν ἴδια καὶ ἐμπίπτουν φυσικὰ στὴν ἀρμοδιότητα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως. Αὐτὸ διασφαλίζει τὸ ὑπάρχον ἐθνικὸ δίκαιο; Τί γίνεται ὅταν θίγεται ἡ γενικὴ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση καὶ τῆς μὴ διάκρισης μὲ βάση τὴν θρησκευτικὴ ἐλευθερία καὶ τὶς πεποιθήσεις, ἢ ὅποια τόσο ἐντεχνα ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση⁴³;

42. Βλ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΘΑΝΑΣΗ, Ποιὰ θρησκεία καὶ ποιὰ πολιτικὴ; Περιοδικὸ Σύνταξη, 110(2009)85-94. Πρὸβλ. ΜΑΡΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Σύντομες ἀναδρομὲς στὴν ἐπικαιρότητα, Τόμ. Α΄, Ἀθήνα 2009, σελ. 196-199.

43. Στὸ Χάρτη τῶν Θεμελιωδῶν Δικαιωμάτων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως (2007/C 303/01) καὶ συγκεκριμένα στὸ Ἄρθρο 10, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν «Ἐλευθερία σκέψης, συνείδησης καὶ θρησκείας», ὑπογραμμίζονται τὰ ἑξῆς: «Κάθε πρόσωπο ἔχει δικαίωμα στὴν ἐλευθερία σκέψης, συνείδησης καὶ θρησκείας. Τὸ δικαίωμα αὐτὸ συνεπάγεται τὴν ἐλευθερία μεταβολῆς θρησκευμάτων ἢ πεποιθήσεων καθὼς καὶ τὴν ἐλευθερία ἐκδήλωσης τοῦ θρησκευμάτων ἢ τῶν πεποιθήσεών του, ἀτομικὰ ἢ συλλογικά, δημοσίᾳ ἢ κατ’ ἴδιαν, μὲ τὴ λατρεία, τὴν ἐκπαίδευση, τὴν ἀσκηση τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων καὶ τὶς τελετές».

Σε ότι αφορά την Ελλάδα, το άρθρο 13 του ελληνικού Συντάγματος επιβάλλει τον απόλυτο σεβασμό της θρησκευτικής ελευθερίας και ισότητας όλων των πολιτών, ορθοδόξων ή μη, τόσο άτομικά όσο και μέσω των θρησκευτικών και μη όμολογιακών ενώσεών τους (Εκκλησιών, θρησκευτικών κοινοτήτων κ.ά.). Η πλήρης εφαρμογή της θρησκευτικής ελευθερίας καλύπτει μία κρίσιμη σειρά θεμάτων, όπως τη θρησκευτική ουδετερότητα του Κράτους, την ίδρυση ναών και εκκλησιών από μη ορθοδόξους, το περιεχόμενο του αναλυτικού προγράμματος στη θρησκευτική εκπαίδευση, την αντιμετώπιση του προσηλυτισμού κ.ά. Υπάρχει διαφορά μεταξύ της θρησκευτικής ισότητας των ατόμων και της ισότητας των θρησκευτικών κοινοτήτων; Στο πεδίο της θρησκευτικής ισότητας πρέπει να γίνει μία βασική διάκριση ανάμεσα στη μεταχείριση των ατόμων ως θρησκευτικών οντοτήτων. Η θρησκευτική ισότητα σε άτομικό επίπεδο είναι απόλυτα επιβεβλημένη χωρίς περιθώρια πολιτικών επιλογών. Στο επίπεδο όμως της συλλογικής θρησκευτικής ισότητας πρέπει να γίνει μία βασική πολιτική και κοινωνική επιλογή για το εάν η θρησκευτική ισότητα, μεταξύ Εκκλησιών ή θρησκευτικών ομάδων και κοινοτήτων, θα επιβληθεί στο υψηλότερο δυνατό, στο χαμηλότερο δυνατό ή σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο.

Βέβαια πρέπει να σημειωθεί, κι αυτό ισχύει για κάθε Κράτος-μέλος, ότι όποιεσδήποτε διατάξεις του εθνικού δικαίου, οι οποίες παραβιάζουν, κατά την κρίση των νομικών, την γενική αρχή της ισότητας και των μη διακρίσεων, μπορούν, υπό προϋποθέσεις, να θεωρηθούν ως αντίθετες με το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να ζητηθεί η τροποποίησή τους ή να αναληφθεί νομοθετική δράση εκ μέρους της Ένωσης, προς αποκατάσταση της ισότητας⁴⁴.

Μερικά παραδείγματα διαλόγου μεταξύ των Εκκλησιών και των ευρωπαϊκών θεσμικών Οργάνων, στο πλαίσιο της νέας ευρωπαϊκής στρατηγικής EU 2020

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, η Συνθήκη της Λισσαβόνας αποτελεί ένα νέο νομικό πλαίσιο, το οποίο βασίζεται στις αξίες και τους στόχους που έθεσε

44. Το Άρθρο 19, παρ. 1 της Συνθήκης της Λισσαβόνας αναφέρει τα εξής: «Με την επιφύλαξη των άλλων διατάξεων των Συνθηκών και εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που παρέχουν στην Ένωση, το Συμβούλιο, αποφασίζοντας ομόφωνα, σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική

ή Ευρωπαϊκή Ένωση. Επίσης ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων επιτρέπει νέους μηχανισμούς αλληλεγγύης και διασφαλίζει μία καλύτερη προστασία των ευρωπαίων πολιτών. Είναι εμφανές ότι ο Πρόεδρος José Manuel Barroso, στις «Πολιτικές κατευθυντήριες γραμμές για τη νέα Έπιτροπή», επισήμανε, μεταξύ άλλων, τη σημασία των ηθικών αξιών ως έξης: «Η περίοδος που διανύουμε είναι πρωτόγνωρη. Η κρίση την οποία αντιμετωπίζουμε δεν είναι απλώς μία χρηματοπιστωτική ή μία οικονομική κρίση. Είναι επίσης κρίση για τις αξίες των κοινωνιών μας. Συγχρόνως, η κρίση καταδεικνύει τον βαθμό στον οποίο ο κόσμος του 21ου αιώνα χαρακτηρίζεται από αλληλεξάρτηση. Επιβεβαιώνει ότι οι αλλαγές στις σχέσεις και τις ισορροπίες μεταξύ των παγκόσμιων δυνάμεων μπορεί να είναι θεμελιώδεις. Ως εκ τούτου, χρειαζόμαστε ευρύ προβληματισμό σχετικά με το είδος της κοινωνίας στην οποία επιθυμούμε να ζούμε. Για την Ευρώπη, είναι η ώρα της αλήθειας. Η Ευρώπη καλείται να απαντήσει σε ένα καιρίο ερώτημα. Θέλουμε να ηγούμαστε, διαμορφώνοντας την παγκοσμιοποίηση με βάση τις δικές μας αξίες και τα δικά μας συμφέροντα, ή θέλουμε να αφήσουμε την πρωτοβουλία στους άλλους αποδεχόμενοι ένα αποτέλεσμα που εκείνοι θα αποφασίσουν;»⁴⁵.

Εάν όμως μελετήσει κανείς σε βάθος τις προτάσεις για τη μελλοντική στρατηγική «2020» της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μετά βίας θα διακρίνει αναφορές στις αξίες. Το έγγραφο εργασίας της Ευρωπαϊκής Έπιτροπής (Διαβούλευση) για τη μελλοντική στρατηγική «2020» αναφέρεται, αρκετές φορές, στη Συνθήκη της Λισσαβόνας, κυρίως ως προς τις νέες δομές διακυβέρνησης, αλλά δεν λαμβάνει υπόψη το περιεχόμενο της νέας Συνθήκης. Στην εισαγωγή αναπτύσσει το όραμά της για μία «Ευρώπη ανοικτή στον υπόλοιπο κόσμο που θα συνεχίσει να αποτελεί υπόδειγμα για τους άλλους, θα προβάλλει τις αξίες της και θα προωθηθεί αυστηρότερα πρότυπα όσον αφορά την εργασία, το περιβάλλον και την ασφάλεια σε όλοκληρο τον κόσμο. Με τον τρόπο αυτόν, η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να ηγηθεί παγκοσμίως και να αποδείξει ότι με το κατάλληλο πλαίσιο

διαδικασία, και μετά την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, μπορεί να αναλάβει δράση για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού».

45. http://ec.europa.eu/commission_barroso/president/pdf/press_20090903_EL.pdf, σελ. 1. Πρβλ. 7e rencontre de dialogue interreligieux entre le christianisme orthodoxe et le judaisme, Περιοδικό SOP, σελ. 11-12.

πολιτικής και την πλήρη αξιοποίηση των νέων φορέων και δομών που προσφέρει ή Συνθήκη της Λισαβόνας είναι δυνατός ο συνδυασμός του άνοιχτου πνεύματος που απαιτείται για να διασφαλιστεί ο οικονομικός δυναμισμός με τον σεβασμό του κοινωνικού και περιβαλλοντικού προβληματισμού των πολιτών μας»⁴⁶. Δυστυχώς όμως αυτή η εικόνα για το μέλλον της Ευρώπης δεν αναπτύσσεται στη νέα στρατηγική ούτε γίνεται έμφανής στην πρόταση για τη στρατηγική της «2020».

Είμαστε πεπεισμένοι ότι η τρέχουσα οικονομική κρίση, για την οποία γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στο έγγραφο εργασίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, έχει βαθύτερες και ποικίλες αιτίες. Η οικονομική κρίση θέτει ασφαλώς υπό αμφισβήτηση τις διάφορες οικονομικές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, όπως η άρση των ελέγχων, η πρωτοκαθεδρία των οικονομικών κριτηρίων σε όλους τους τομείς της ζωής, καθώς επίσης και μία υπερβολική έμφαση στο κέρδος και την κατανάλωση. Η τρέχουσα κρίση είναι όμως, σε μεγάλο βαθμό, και μία κρίση εμπιστοσύνης προς τους οικονομικούς και τους πολιτικούς θεσμούς και προς το πολιτικό σύστημα, γενικότερα, το οποίο την προκάλεσε. Ασφαλώς, όπως υποστηρίζει και ο Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής José Manuel Barroso, η τρέχουσα οικονομική κρίση έχει και μία ήθικη διάσταση. Δεν είναι δύσκολο να το διαπιστώσει αυτό κανείς στις κοινωνίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης· ο τρόπος ζωής εστιάζεται στο μεμονωμένο κέρδος, την κατανάλωση και την πλεονεξία, παρά στην ανάπτυξη μίας κοινωνικής ευθύνης, την ευημερία και το μέλλον για όλους τους ευρωπαίους πολίτες. Εάν αυτή η υπόθεση είναι σωστή, τα μέτρα τα οποία προτείνονται από το έγγραφο εργασίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δεν μπορούν να λύσουν το πρόβλημα, αλλά απλά να εξετάσουν τα συμπτώματά του.

Η επιτυχία ενός νέου κοινωνικού σχεδίου οικονομίας της αγοράς εξαρτάται ουσιαστικά από τις αξίες και την ήθικη συμπεριφορά όλων των συμμετεχόντων στη διαμόρφωση του νέου ευρωπαϊκού γίγνεσθαι. Σε μία αλληλοεξαρτώμενη οικονομία, στην οποία οι κίνδυνοι κατάχρησης έχουν αυξηθεί αισθητά, είναι έπιτακτική η συνειδητοποίηση, από όλες τις πλευρές, των ήθικων υποχρεώσεων και των κοινωνικών αξιών. Το ερώτημα παραμένει επίκαιρο και επίκαιρο ντρονεται κυρίως ως προς το διάλογο των Εκκλησιών και των θρησκευτικών

46. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0647:FIN:EL:HTML>

κοινοτήτων με τα θεσμικά ευρωπαϊκά Όργανα, όπως αναφέρεται στο Άρθρο 17 της Συνθήκης της Λισσαβόνας. Με ποιά θέματα θα μπορούσε άραγε να αρχίσει αυτός ο διάλογος;

α) Έκπαίδευση

Το έγγραφο εργασίας αναφέρεται στην ενίσχυση της εκπαίδευσης για την καταπολέμηση των κοινωνικών ανισοτήτων και της φτώχειας. Επίσης το φαινόμενο του μεγάλου αριθμού ατόμων με χαμηλές επιδόσεις σε βασικές ικανότητες όπως *«ή ανάγνωση, τα μαθηματικά και τις φυσικές επιστήμες»* πρέπει να αντιμετωπιστεί επείγοντως με σκοπό τη βελτίωση των δυνατοτήτων άπασχόλησης των νέων και την εισαγωγή τους στην αγορά εργασίας μετά το σχολείο. Το κείμενο άγνοει την άνάγκη και άλλων βασικών κοινωνικών δεξιοτήτων όπως ή ευθύνη, ή κοινωνική άλληλεγγύη, ή άνοχη και ό σεβασμός της έτερότητας. Κατά τη διάρκεια του ευρωπαϊκού έτους για τον διαπολιτισμικό διάλογο ή Ευρωπαϊκή Έπιτροπή και τα Κράτη-μέλη της είχαν τονίσει τη σημασία της *«διαπολιτισμικής εκμάθησης»* για τους πολίτες, οι όποιοι ζουν σήμερα σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες⁴⁷. Τα στοιχεία τα όποια άφορούν τη σημασία και την έμπειρία του διαπολιτισμικού διαλόγου είναι άνύπαρκα στο έγγραφο εργασίας για τη στρατηγική «2020». Επίσης ή εκπαίδευση άποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο για την εφαρμογή των άξιων όπως ή άλληλεγγύη, ή δικαιοσύνη και ή κοινωνική συνοχή. Σε μία έποχή, όπου ή ένδεια και ό κοινωνικός άποκλεισμός κληρονομούνται άπό γενιά σε γενιά, ή πρόσβαση στην εκπαίδευση είναι ένα σημαντικό εργαλείο για την πλήρη εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ευρωπαϊκή κοινωνία.

β) Ήθική στην Έπιστήμη και τις Νέες Τεχνολογίες

Ή έρευνα, ή καινοτομία και ή δημιουργικότητα άποτελέσαν το τρίπτυχο για την άνάπτυξη στην Ευρώπη και προβλήθηκαν επανειλημμένα τό 2009. Ή

47. Βλ. περισσότερα ΠΕΤΡΟΥ Ι., Ή όρθόδοξη θεολογία σε μία πολυπολιτισμική κοινωνία, στο *Ή Θεσσαλονίκη ως κέντρο όρθοδόξου Θεολογίας – Προοπτική στη σημερινή Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 213-220.

Ευρωπαϊκή Έπιτροπή εργάζεται ουσιαστικά στον τομέα αυτό, διαμέσου της Ευρωπαϊκής Έπιτροπής για την Ήθική στην Έπιστήμη και τις Νέες Τεχνολογίες (European Group on Ethics in Science and New Technologies), με αύστηρες πολιτικές για την έρευνα, την παραγωγή προϊόντων, τη βιοτεχνολογία και άλλες περιοχές της βιομηχανίας. Ένας σημαντικός στόχος για το μέλλον θα μπορούσε να είναι η ήθική προσέγγιση σε όλους τους τομείς της έπιστήμης και της τεχνολογίας και η προστασία των κοινών άξιων και των ανθρώπινων δικαιωμάτων στην εφαρμογή όλων των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁴⁸.

γ) Κοινωνική Άλληλεγγύη

Η πρακτική της άλληλεγγύης αποτελεί απαραίτητο στοιχείο της χριστιανικής πίστης, αλλά και τη βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη μίας συνεκτικής κοινωνίας. Άρα θα μπορούσε να αποτελέσει ένα σημαντικό πυλώνα στην άσκηση των ευρωπαϊκών κοινωνικών-οικονομικών πολιτικών της Εϋρώπης. Η στρατηγική «2020» πρόκειται να έρθει αντιμετώπι με τη δέσμευση για τα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα και για τις αρχές της άλληλεγγύης και της κοινωνικής συνοχής, τα όποια έκφράζει η Συνθήκη της Λισσαβόνας. Για τις Έκκλησίες ή δέσμευση «για δημιουργία κοινωνιών χωρίς αποκλεισμούς» σημαίνει να εξασφαλίσει ότι όλοι οι άνθρωποι στην Εϋρώπη θα ζήσουν μία αξιοπρεπή ζωή, ιδιαίτερα μέσω της βιώσιμης παροχής της ποιότητας των κοινωνικών και ύγειονομικών υπηρεσιών, ουσιαστική για να εξασφαλίσει σε όλους τους ανθρώπους ίσες ευκαιρίες. Για να διασφαλισθεί αυτό θα πρέπει η κοινωνική πολιτική να είναι πρωτίστως νομική πολιτική. Η κοινωνική προστασία δέν αποτελεί απλώς μία μορφή φιλανθρωπίας, κάτι που οι Έκκλησίες το πράττουν εδώ και πολλά χρόνια, αλλά ένα θεμελιώδες δικαίωμα, το όποιο δικαιολογείται από την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, δηλαδή από το τί ακριβώς είναι ο άνθρωπος⁴⁹.

48. Πρωτ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ ΠΑΝ., 'Ο οικολογικός λόγος του Οικουμενικού Πατριαρχείου (Νέστερες πτυχές), Περιοδικό *Έφημέριος*, 9(2009)18-23.

49. Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου Α', 'Η επικαιρότης του ανθρωπολογικού στοχασμού, Όμιλία επί τη αναγορεύσει του σε επίτιμο Διδάκτορα του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, Περιοδικό *Θεολογία*, 3(2009)316-322. Πρβλ. LUNTE STEFAN, L' "UE 2020". En route pour une economie sociale de marché, Περιοδικό *Europe Infos*, 123(2010)8.

δ) Άπασχόληση

Ένα ακόμη σημαντικό θέμα αποτελεί τὸ πρόβλημα τῆς ὄλο καὶ αὐξανόμενης κατάτμησης τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας καὶ ἡ αὐξανόμενη περιθωριοποίηση συγκεντρωμένων ομάδων, ὅπως οἱ μακροπρόθεσμα ἀνεργοί, οἱ λιγότερο εἰδικευμένοι ἄνθρωποι, οἱ ἀνάπηροι ἢ οἱ μετανάστες. Ἡ παρούσα κατάσταση παρέχει μία θεμελιώδη πρόκληση στὴ λειτουργία τῶν κοινωνικῶν συστημάτων. Ἡ ἐργασία, σύμφωνα μὲ τὴ χριστιανικὴ προσέγγιση, ἀποτελεῖ ὄχι μόνο ἕνα παραγωγικὸ παράγοντα ἀλλὰ καὶ ἕνα κεντρικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας καὶ τῆς συμμετοχῆς του στὴν κοινωνία. Ἡ εὐέλικτη ἐργασία (flexicurity), ἀναφέρει τὸ κείμενο ἐργασίας, ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ στρατηγικὴ γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν νέες θέσεις ἐργασίας. Ένα βασικὸ πρόβλημα ἐντούτοις παραμένει ὅτι ἡ παραπάνω στρατηγικὴ ἔχει, στὴν καλύτερη περίπτωση, μία ἔμμεση ἐπιρροὴ στὴ μακροοικονομικὴ ἀναπτυξη. Ὁ κίνδυνος ποὺ ὑπάρχει μὲ τὴν εὐέλικτη μορφή ἐργασίας εἶναι ἡ ποιοτικὴ καὶ ἡ ποσοτικὴ ἀπειλὴ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς προστασίας της⁵⁰. Ἡ ἀνακοίνωση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς σχετικὰ μὲ τὴν εὐέλικτη ἐργασία διατυπώνει τὴν ἀπαίτηση ὅτι «στόχος τῆς εἶναι νὰ ἐνισχύσει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς στρατηγικῆς γιὰ ἀνάπτυξη καὶ ἀπασχόληση, νὰ δημιουργήσει περισσότερες καὶ καλύτερες θέσεις ἐργασίας καὶ νὰ ἐνισχύσει τὰ εὐρωπαϊκὰ κοινωνικὰ μοντέλα, παρέχοντας νέες μορφές εὐελιξίας καὶ ἀσφάλειας, γιὰ νὰ αὐξηθεῖ ἡ προσαρμοστικότητα, ἡ ἀπασχόληση καὶ ἡ κοινωνικὴ συνοχή. (...)

(2) Ἡ εὐελιξία μὲ ἀσφάλεια ἀπαιτεῖ τὴν ἐξισορρόπηση τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ὑποχρεώσεων, γιὰ ἐργοδότες, ἐργαζομένους, ἄτομα ποὺ ἀναζητοῦν ἐργασία καὶ δημόσιες ἀρχές.

(3) Ἡ εὐελιξία μὲ ἀσφάλεια πρέπει νὰ προσαρμοστεῖ στὶς εἰδικές συνθηκές, τὶς ἀγορές ἐργασίας καὶ τὶς ἐργασιακές σχέσεις τῶν κρατῶν-μελῶν. Ἡ εὐελιξία μὲ ἀσφάλεια δὲν εἶναι ἕνα ἐνιαῖο μοντέλο ἀγορᾶς ἐργασίας ἢ μία ἐνιαία πολιτικὴ στρατηγικὴ.

50. Ὁ Καθηγητὴς Ἀλέξης Μητρόπουλος σημειώνει ὅτι χωρὶς τὴν ἐρμηνεία ὄλων τῶν μετανεωτερικῶν κοσμογονικῶν μεταβολῶν εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθοῦν οἱ ἀνταντακλάσεις τῆς παραγωγικῆς βάσης ἐπὶ τοῦ συστήματος τῶν ἐργασιακῶν ἐν γένει σχέσεων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ φύση καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Νέας Ἐργατικῆς Τάξης. Βλ. σχετικὰ τὶς μελέτες του *Νεοφιλευθερισμὸς καὶ Ὑποβάθμιση τῆς ἐργασίας*, ἐκδ. Ἄφοι Τολίδη, Ἀθήνα 1991. Τοῦ Ἰδιοῦ, *Ἐργασία καὶ Συνδικάτο στὴ Μεταβιομηχανικὴ Κοινωνία*, ἐκδ. Νέα Σύνορα, Ἀθήνα 1993.

(4) Ἡ εὐελιξία μὲ ἀσφάλεια ὀφείλει νὰ μειώσῃ τὸ διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στοὺς ἐσωτερικοὺς καὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς στὴν ἀγορὰ ἐργασίας. (...) Ἡ ἐπαρκὴς εὐελιξία στὶς προσλήψεις καὶ τὶς ἀπολύσεις πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἀσφαλεῖς μεταβάσεις ἀπὸ μία θέση ἐργασίας σὲ μία ἄλλη. (...)

(6) Ἡ εὐελιξία μὲ ἀσφάλεια πρέπει νὰ ὑποστηρίζει τὴν ἰσότητα τῶν φύλων, προωθώντας τὴν ἴση πρόσβαση σὲ ποιοτικὴ ἀπασχόληση, γιὰ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ προσφέροντας δυνατότητες συνδυασμοῦ τῆς ἐπαγγελματικῆς μὲ τὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ, καθὼς ἐπίσης καὶ ἴσες εὐκαιρίες γιὰ μετανάστες, νέους, ἀνάπηρους καὶ ἠλικιωμένους ἐργαζομένους.

(7) Ἡ εὐελιξία μὲ ἀσφάλεια ἀπαιτεῖ ἓνα κλίμα ἐμπιστοσύνης καὶ διαλόγου ἀνάμεσα στὶς δημόσιες ἀρχές καὶ τοὺς κοινωνικοὺς ἐταίρους, στὸ ὁποῖο ὅλοι θὰ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀναλάβουν ὑπευθυνότητες γιὰ τὴν ἀλλαγὴ καὶ νὰ ἐπεξεργαστοῦν ἰσορροπημένα πακέτα πολιτικῶν»⁵¹.

Ἀσφαλῶς γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ παραπάνω προσπάθεια δὲν θὰ πρέπει νὰ λησμονήσουμε τὴν οἰκολογικὴ διάσταση τοῦ προβλήματος. Προκειμένου νὰ ἐπιτευχθεῖ μία οὐσιαστικὴ πρόοδος στὴ στρατηγικὴ «2020», ἐπιβάλλεται μία συστηματικὴ καὶ ἀνανεωμένη προσπάθεια γιὰ μία βιώσιμη ἀνάπτυξη ποὺ ἐνσωματώνει ἀληθινὰ τὶς οικονομικές, κοινωνικὲς καὶ περιβαλλοντικὲς διαστάσεις.

ε) Ἐπικουρικότητα καὶ Συμμετοχικότητα

Τέλος, τὸ ἔγγραφο ἐργασίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς περιγράφει τὴν ἀνάγκη «μίας οἰκονομίας χωρὶς ἀποκλεισμούς, πῶς ἔξυπνη, πῶς πράσινη, ἢ ὁποῖα θὰ ἀπαιτήσῃ μεγαλύτερο πολιτικὸ συντονισμό, καλύτερες συνέργειες, μέσῳ τῆς ἀποτελεσματικῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπικουρικότητας, καὶ ἐνίσχυση τῆς ἐταιρικῆς σχέσης μεταξὺ τῶν Κρατῶν-μελῶν στὸν σχεδιασμὸ καὶ τὴν ὑλοποίηση τῶν δημόσιων πολιτικῶν», ὡς προϋπόθεση γιὰ μία βιώσιμη κοινωνικὴ οἰκονομία. Ἡ ἐρμηνεία τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπικουρικότητας καὶ τῆς συμμετοχικότητας, ποὺ περιορίζουν τὴ χάραξη πολιτικῆς στὰ εὐρωπαϊκὰ ὄργανα καὶ τὰ Κράτη-μέλη καὶ τὴν ἀδιαφορία μίας ἐνεργητικῆς συμμετοχῆς τῶν ἀνθρώπων

51. Towards Common Principles of Flexicurity: More and better jobs through flexibility and security COM(2007) 359. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ τῆς ἐργασίας μέσῳ τῆς εὐελιξίας μὲ ἀσφάλεια βλ. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0359:FIN:EL:PDF>, σελ. 12.

στην εφαρμογή των ευρωπαϊκών πολιτικών, είναι αναγκαίο να λειτουργήσουν μέσα σε νέα πλαίσια εργασίας. Οί Έκκλησίες –και ιδιαίτερα η Όρθόδοξη, μέσα από την συνοδική λειτουργία της, ως έκφραση κοινωνίας, συναίνεσης, ελπίδας και ενότητας⁵²– είναι πεπεισμένες ότι η βελτίωση της δημοκρατικής συμμετοχής στις διαδικασίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι αποφασιστική για το μέλλον της Ευρώπης, δεδομένου ότι η ίδια προσπαθεί να επανακτήσει την εμπιστοσύνη των λαών της. Έπομένως, τα Κράτη-μέλη θα πρέπει να καταστήσουν πιο λειτουργική τη στρατηγική της «2020», ώστε να επιτρέψουν μία καλύτερη συμμετοχή των ευρωπαίων πολιτών στη διαδικασία και την εφαρμογή των πολιτικών της.

Οί Έκκλησίες θεωρούν ότι η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των αξιών πρέπει να βρίσκονται στο επίκεντρο της νέας στρατηγικής «2020». Η εφαρμογή των αξιών και των αρχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να αποτελούν βασική προτεραιότητα για την οικονομική, κοινωνική και οικολογική στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην προσεχή δεκαετία. Η παρακάτω αναφορά του José Manuel Barroso, Προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, επιβεβαιώνει ακόμη μία φορά την αναγκαιότητα ύπαρξης μίας Ευρώπης, η οποία θα στηρίζεται στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια: «*Η Ευρώπη κατάφερε να αναπτύξει μία κοινωνική οικονομία της αγοράς κι ένα κοινωνικό μοντέλο, τα οποία υπερακοντίζουν το ολέθριο δίλημμα μεταξύ αγορών που δεν υπόκεινται σε καμία ρύθμιση και παντοδύναμης κρατικής εξουσίας. Η κοινή μας ιστορία και πείρα φανερώνουν ότι οι απαντήσεις στις σημερινές προκλήσεις δεν μπορούν να δοθούν μόνο από την αγορά, ούτε μόνο από το κράτος. Πρέπει να προέλθουν από την κοινωνία, ούτως ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των πολιτών. Πρέπει να θέσουμε την ανθρώπινη αξιοπρέπεια στο κέντρο της αποστολής μας. Μία προσέγγιση βασισμένη σε αξίες παρέχει το σωστό υπόβαθρο για την ρεαλιστική εξεύρεση λύσεων για τους πολίτες μας. Οί ευρωπαϊκές πολιτικές πρέπει να είναι πολιτικές προσανατολισμένες στην επίτευξη αποτελεσμάτων προς όφελος των πολιτών. Με τον τρόπο αυτό θα γεφυρωθεί το χάσμα που υπάρχει μεταξύ των πραγματικών δεδομένων της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και του τρόπου με τον οποίο την αντιλαμβάνονται οί πολίτες*»⁵³.

52. Αφιέρωμα στο συνοδικό θεσμό, Περιοδικό Θεολογία, 2(2009).

53. http://ec.europa.eu/commission_barroso/president/pdf/press_20090903_EL.pdf, σελ. 2. Πρβλ. επίσης την όμιλία του José Manuel Barroso, A Europe of values International Meeting for Peace, Faiths and Cultures - "The Spirit of Assisi in Cracow", Cracow, 6 September 2009.

Ἀπὸ τὴν ἀπλὴ συνάντηση... στὸν ἐπίσημο διάλογο

Βρισκόμαστε, λοιπόν, ἐνώπιον μίας νέας πορείας τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας μὲ τὴ νέα Συνθήκη τῆς Λισσαβόνας. Οἱ ἀληθινές ἐρωτήσεις πρέπει νὰ ἐπικεντρώνονται στὸ *'solidaritas interna et externa'* τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως καὶ στὴν πολιτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος ὅπως: ποῖο εἶναι τὸ μέλλον τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων, ποιές εἶναι οἱ πολιτικὲς ἐνάντια στὴν φτώχεια (τὸ 2010 εἶναι ἀφιερωμένο ἐνάντια στὴ φτώχεια καὶ τὸν κοινωνικὸ ἀποκλεισμό), τὴν μετανάστευση καὶ τὸ ἄσυλο, τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, τίς σχέσεις συνεργασίας μὲ τίς Χῶρες τοῦ Νότου, τίς βασικὲς ἀρχές πού θὰ πρέπει νὰ διακρίνουν τὴν ἐξωτερικὴ καὶ τὴν ἀμυντικὴ πολιτικὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως κ.ἄ.

Ἀπὸ κοινωνιολογικῆς πλευρᾶς τὰ παραπάνω δεδομένα ἀναδεικνύουν ποικίλα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ζητήματα. Πρωτίστως ἀναδεικνύουν τὸ ζήτημα τῆς συνοχῆς καὶ τῆς πολιτιστικῆς ταυτότητας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ κινεῖται τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ ἡ προσπάθεια τῶν θεσμικῶν εὐρωπαϊκῶν Ὄργάνων νὰ ἐπαναφέρουν τὴ Θρησκεία στὸ δημόσιο βίο, ἐφόσον ἡ ἴδια ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστη συνιστώσα τῶν διαφορῶν πολιτισμῶν πού βρισκονται στὴν Εὐρώπη. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως ἔχει λάβει τίς ἀπαραίτητες πολιτικὲς ἀποφάσεις, ἐν ὄψει μελλοντικῶν στόχων τῆς εὐρωπαϊκῆς προοπτικῆς, πού ἀναδεικνύουν τὴν σημασίαν τῆς θρησκευτικῆς παράδοσης καὶ καθορίζουν τὸν «εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ» μὲ βάση τὰ ἱστορικὰ καὶ τὰ πολιτισμικὰ στοιχεῖα.

Ὁ Χριστιανισμὸς ἔχει προσφέρει σημαντικὰ στὴ διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ χριστιανικὲς Ἐκκλησίες βλέπουν τὸν ἑαυτό τους ὡς μέρος τῆς κοινωνίας καὶ ἐπιθυμοῦν νὰ ἀναλάβουν μὲ ὑπευθυνότητα πρωτοβουλίες γιὰ τὴ μετάβασή της στὴ νέα πραγματικότητα πού διαμορφώνεται μὲ τὴ Συνθήκη τῆς Λισσαβόνας. Ἡ ἀξιολογικὴ βάση καὶ ἡ ἰδέα τῆς Εὐρώπης διαμορφώθηκαν μέσα ἀπὸ τὸ Χριστιανισμό. Ἐκτὸς τῆς χριστιανικῆς παράδοσης εἶναι δύσκολο νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς τὸ περιεχόμενο τῆς Εὐρώπης. Ἡ Δημοκρατία δὲν κρίνεται μόνο ἀπὸ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴ διακίνηση τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν διάλογο τῶν πολιτισμῶν, τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ομάδων. Ὁ διάλογος ἀποτελεῖ μέρος τοῦ δημοκρατικοῦ μας εὐρωπαϊκοῦ θρησκευτικοῦ γίνεσθαι.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 2002, ὁ τότε Πρόεδρος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς Romano Prodi, ζήτησε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἀνθρωπιστικῶν

Ἐπιστημῶν στή Βιέννη νά συγκροτήσῃ μία ομάδα ἐρευνητῶν, προκειμένου νά ἐξετάσουν τίς ἀξίες οἱ ὁποῖες ἔχουν ἰδιαίτερη συνάφεια μὲ τὴ συνεχιζόμενη διαδικασία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης καὶ νά τὸν συμβουλευσοῦν στὸν τομέα αὐτό. Στὸ τελικὸ κείμενο, γιὰ τὸ θέμα τῶν θρησκευτῶν στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση, σημειώνεται, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι στὴν «Εὐρώπη, ὅπου ὁ ἐκσυγχρονισμὸς καὶ ἡ ἐκκοσμίκευση φαίνονται νά συμπορεύονται, ὁ δημόσιος βίος χωρὶς Θρησκεία εἶναι ἀδιανόητος. Ἡ δύναμη τῶν θρησκευτῶν τῆς Εὐρώπης, ἡ ὁποία καλλιιεργεῖ τὴν κοινότητα, πρέπει νά ὑποστηριχθεῖ καὶ νά χρησιμοποιηθεῖ ἐκ μέρους τῆς συνοχῆς στὴ νέα Εὐρώπη»⁵⁴.

Ὁ δημόσιος ρόλος τῆς Θρησκείας στὴν Εὐρώπη βρίσκεται, τὸν τελευταῖο καιρὸ, στὴν ἐπικαιρότητα λόγῳ καὶ τῆς ταχείας μετανάστευσης Μουσουλμάνων στὴν Εὐρώπη καὶ τῆς προοπτικῆς ἔνταξης τῆς Τουρκίας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση πού ἐπαναθέτουν ἓνα καιρὸ ἐρώτημα ὡς πρὸς τὴν *πολιτικὴ συνάφεια τοῦ Ἰσλάμ* στὴν Εὐρώπη. Εἶναι δύσκολο νά ἀρνηθοῦμε τὴν ἀξανάομενη παρουσία διαφόρων μορφῶν τοῦ Ἰσλάμ στὸν εὐρωπαϊκὸ δημόσιο χῶρο, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει νέες εὐκαιρίες στὴν εὐρωπαϊκὴ ὀλοκλήρωση. Ὡστόσο, ὁ μόνος ἐφικτὸς τρόπος, γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν παρουσία διαφόρων θρησκευτικῶν κοινοτήτων στὴν Εὐρώπη, εἶναι ἡ μεταξὺ τους κατανόηση, μέσα ἀπὸ τὸν διαπολιτισμικὸ διάλογο⁵⁵, καὶ ὄχι ἡ κατὰ μέτωπο ἀντιπαράθεσός τους. Ἡ συνύπαρξη διαφορετικῶν πολιτισμῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων ἐπιβάλλει τὴν ἀνεξιθρησκεία, τὴν ἀνοχὴ καὶ τὸ ἀνοικτὸ πνεῦμα, πράγμα πού δὲν σημαίνει τὴν ἀπόρριψη τῶν κοσμικῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἐπιρροῶν

54. European Commission, *The Spiritual and Cultural Dimension of Europe*, Reflexion Group, EUR 21360, Vienna/Brussels, 2004, σελ. 11.

55. Σὲ δήλωση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου γιὰ τοὺς Διαθρησκειακοὺς Διαλόγους, σημειώνεται ὅτι τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο συνεχίζει «τὴν συμβολὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐμπέδωσιν ἀρμονικῆς συνεργασίας μετ' αὐτῶν ἐπὶ τῷ τέλει τῆς εἰρηνικῆς διαβίωσης λαῶν, οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦν διαφόρους Θρησκείας. Ὁ διαθρησκειακὸς διάλογος ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον μέσον ἐπικοινωνίας καὶ καταλλαγῆς μεταξὺ τῶν λαῶν μὲ διαφορετικὰς πολιτικάς, θρησκευτικάς καὶ κοινωνικάς παραδόσεις. Εἰς μίαν δὲ ἐποχὴν, ὡς ἡ σημερινή, καθ' ἣν ἡ συνεργασία καὶ ἡ συνύπαρξις εἶναι ἔτι περισσότερον ἀναγκαῖα, ἢ ἀπὸ κοινοῦ μελέτη τῶν προβλημάτων καὶ ἡ προώθησις τῆς συνεργασίας μεταξὺ Χριστιανῶν, Ἰουδαίων καὶ Μουσουλμάνων εἶναι ἀπαραίτητος καὶ ἐπιβεβλημένη». Βλ. καὶ τὴν ἴστοσελίδα www.amen.gr (20.11.2009). Πρβλ. καὶ τὸ Μήνυμα τοῦ World Summit of Religious Leaders στὴ Μόσχα (3-5 Ἰουλίου 2006) στὴν ἴστοσελίδα www.orthodoxeurope.org (2007).

πού έχουν σημαδέψει την εξέλιξη της δυτικής κοινωνίας μας. Ο γνήσιος εμπλουτισμός που μπορεί να προκύψει από την επικοινωνία μεταξύ των πολιτισμών δεν θα υπάρξει παρά μόνον όταν, μέσα από τον διάλογο, ο κάθε πολιτισμός θα διατηρήσει την ιδιομορφία του και την ιδιαίτερη ταυτότητά του.

Ός Ὁρθόδοξοι, όπως και κάθε ευρωπαίος πολίτης, συμμετέχουμε υπεύθυνα στην διαδικασία της ολοκλήρωσης της Ευρώπης. Η αναφορά μας στην «Μία, Αγία, Καθολική και Ἀποστολική Ἐκκλησία» υποδηλώνει ότι ως μέλη της συμμετέχουμε υπεύθυνα στο έργο της Ἐκκλησίας και μαρτυρούμε τις ευαγγελικές αξίες στην κοινωνία. Ός μέλη της Ἐκκλησίας συμμετέχουμε στο έργο της «κοινωνίας των πιστών» και ως πολίτες συμμετέχουμε ως πολίτες στην «κοινωνία των πολιτών». Συμμετέχουμε στις συζητήσεις, είτε πρόκειται για θέματα ήθικης, είτε για θέματα πολιτικής, τα οποία συνδέονται άμεσα με την Ἐκκλησία και τις θρησκευτικές κοινότητες. Έχουμε δικαίωμα στον λόγο, στην αξιολόγηση της ανθρώπινης εμπειρίας, της πίστης, στην ενεργοποίηση της ήθικης και στις αποφάσεις οι οποίες λαμβάνονται στο δημόσιο βίο⁵⁶.

Οι Ἐκκλησίες ασφαλώς και δεν έχουν τον τελικό λόγο στις πολιτικές αποφάσεις. Μπορούν όμως να έχουν αποφασιστικό ρόλο στην προσπάθεια διαμόρφωσης της κοινωνίας. Γι' αυτό και η συνεργασία των Ὁρθοδόξων στις Βρυξέλλες κρίνεται αναγκαία και απαραίτητη. Τα Ὁρθόδοξα Γραφεία (Ἀντιπροσωπείες) στις Βρυξέλλες πρέπει να ενισχυθούν δημιουργώντας ένα παν-ευρωπαϊκό ὀρθόδοξο θεσμό⁵⁷. Χρειάζεται πλέον μία ευρωπαϊκή κοινή κοινωνική

56. Βλ. ΣΕΜΕΜΑΝ ΑΛ., *Ἡ ἀποστολή της Ἐκκλησίας στο σύγχρονο κόσμο*, μετ. Ἴ. Ροΐδης, ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1993. Πρβλ. ΙΕΡΟΘΕΟΥ Μητρο. Ναυπάκτου καὶ Ἀγίου Βλασίου, *Ἡ ποιμαντική της πολυπολιτισμικότητας*, στο *Θρησκεία καὶ Ἐκκλησία στην Κοινωνία*, Λεβαδεία 2006, σελ. 453-486. ΕΜΜ. ΚΛΑΨΗ (ἐπιμ.), *Οἱ Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες σὲ ἓνα πλουραλιστικό κόσμο. Ἐνας οἰκουμενικός διάλογος*, ἔκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 2006.

57. Ἡ Ἐπιτροπή τῶν Ἐκπροσώπων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν στην Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση (CROCEU) συναντήθηκε στις Βρυξέλλες τὴν 17η Μαρτίου 2010. Τὴν Ἐπιτροπὴ φιλοξένησε ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Γαλλίας κ. Ἐμμανουήλ, Ἐκπρόσωπος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στην Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση. Σκοπὸς τῆς συνάντησης ἦταν νὰ συζητηθεῖ ἡ συμμετοχὴ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν στὸν διάλογο μὲ τὰ Θεσμικὰ Ὁργανὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως ἐν ὄψει τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Ἄρθρου 17, παρ. 3. Μεταξὺ ἄλλων τὸ τελικὸ κείμενο συνεργασίας ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: «... Ἡ Ἐπιτροπὴ, συγκεκριμένα, θέλησε νὰ ὑπογραμμίσει τὴν προσήλωση τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν στὸν διάλογο μεταξὺ ἀφ' ἑνὸς τῶν Ἐκκλησιῶν τῶν διαφόρων Ὁμολογιῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων πού μοιράζονται κοινὲς ἀξίες καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν Θεσμικῶν Ὁργάνων τῆς Ε.Ε. Αὐτὸς ὁ διάλογος ἐκλαμβάνεται ὡς διακονία πρὸς

δράση στην πλουραλιστική φύση της σύγχρονης δημοκρατικής κοινωνίας, ώστε να μπορεί να εκφράζεται και να ενεργεί μέσα στα πλαίσια της Κοινωνίας τών Πολιτών. Αυτή η παρέμβαση πρέπει να είναι βασισμένη στη θεολογική παράδοση χωρίς να υιοθετεί ούτε έναν άκριτο σχετικισμό ούτε μία αποκλειστικότητα που οδηγούν σε πολιτιστικό ολοκληρωτισμό, την παρακμή και την επικράτηση της βίας.

Σύμφωνα με τον Γάλλο φιλόσοφο Alain Badiou η Ευρώπη βρίσκεται ενώπιον μίας «πνευματικής γήρανσης και αποθάρρυνσης»⁵⁸. Η σημερινή Ευρώπη αντιπροσωπεύει την πιό γερασμένη και κουρασμένη περιοχή του πλανήτη. Μία ήπειρο, όπου κυριαρχεί η παρακμή και η αποδοχή αυτής της παρακμής, κάτι που περιορίζει τη φιλοδοξία μας στην επιδίωξη να είναι τα γηραιά της «άνωδυνα, ανεπαίσχυντα, ειρηνικά». Η έπιστροφή της μεγάλης ιδέας, του πόθου της ριζοσπαστικής αλλαγής, σύμφωνα με τον Alain Badiou, προβάλλει ως προ-

---

τό ανθρώπινο πρόσωπο που αντιμετωπίζει μεγάλες προκλήσεις στις διάφορες περιοχές της Ευρώπης σήμερα και του όποιου η αξία είναι ριζωμένη στην πίστη ότι το ανθρώπινο πρόσωπο πλάσθηκε κατ' εικόνα Θεού. Η Ορθόδοξη Έκκλησία έχει μακρά εμπειρία στον διάλογο, διότι αυτός είναι έγγενής στο ήθος της. Συγκεκριμένα, ο διάλογος μεταξύ της πολιτικής κοινότητας και των Έκκλησιών, όπως υπογραμμίζεται από το Άρθρο 17 (3), είναι ευπρόσδεκτος ως φανέρωση του άμοιβαίου σεβασμού και ως σημάδι έλπίδας για μια καλύτερη Ευρώπη και έναν άειφόρο κόσμο.

Η Έπιτροπή, επίσης, υπογράμμισε το γεγονός ότι θεωρεί τον διάλογο έν όψει της εφαρμογής του Άρθρου 17 (3) μια πρόκληση και μια ευκαιρία για την προαγωγή τών βασικών αξιών και αρχών έπι τών όποιων στηρίχθηκε και αναπτύχθηκε ο Ευρωπαϊκός πολιτισμός, όπως η δικαιοσύνη, η ειρήνη, η προστασία του περιβάλλοντος, η ευαισθησία ενώπιον καταστάσεων φτώχειας και πόνου, η λογική κατανομή οικονομικών πόρων, η καταδίκη και η αποφυγή της κάθε μορφής βίας, η προστασία τών παιδιών και τών γυναικών, η πρόσβαση στην εκπαίδευση για όλους, η άλληλεγγύη, η ελευθερία της επικοινωνίας και της εκφράσεως, η προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας που αφορά τόσο στις μειονότητες όσο και στις πλειονότητες και ο νόμος. Η σημασία τών κοινών αξιών και αρχών για την στήριξη μιās αξιοπρεπούς κοινωνικής ζωής στην Ευρώπη και στον κόσμο καθιστά αναγκαία για τὰ Θεσμικά Όργανα της Ε.Ε. την διασφάλιση του διαλόγου μεταξύ αυτών και τών Έκκλησιών εντός ενός σαφούς πλαισίου, το όποιο θα χαρακτηρίζεται από την αναγκαία ευελιξία και από την ανταλλαγή απόψεων έπι σημαντικών θεμάτων, τὰ όποια χρειάζονται σοβαρή αντιμετώπιση και παρακολούθηση σέ βάθος χρόνου».

58. Βλ. Έφημερίδα Καθημερινή, Πολιτισμός, Η έπιστροφή της Μεγάλης Ίδέας, 29.11.2009. Πρβλ. Έπισκόπου Άχαΐας ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ, Κοινωνική Πολιτική στη σύγχρονη Ευρώπη και ο ρόλος της Έκκλησίας, Άνάτυπο από τόν Τόμο Πρακτικά Διεθνούς Έπιστημονικού Συνεδρίου «Έκκλησία και Κοινωνία κατά τόν Άπόστολο Παύλο», Βέροια 2005, σελ. 255-264.

υπόθεση για την άρση αυτής της νεκρικής ατονίας, για την αναζωογόνηση του ίδιου του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Πιστεύουμε ότι η Έκκλησία μπορεί να είναι η απάντηση στην επιστροφή της μεγάλης ιδέας. Η Έκκλησία, ως πνευματικός οργανισμός, ασφαλώς και δεν μπορεί να υποχωρήσει από τις εκκλησιολογικές αρχές της, αλλά μπορεί να συμβάλει στην αντιμετώπιση των μεγάλων κοινωνικών προβλημάτων με σοβαρότητα, υπευθυνότητα και νηφαλιότητα, κυρίως στην στήριξη της κοινωνικής ευρωπαϊκής συνοχής που τόσο πολύ την έχουμε ανάγκη⁵⁹.

---

59. π. ΤΣΕΤΣΗ Γ., 'Η ταυτότητα της Ευρώπης, στην ιστοσελίδα <http://www.amen.gr/index.php?mod=news&op=article&aid=1084>.